

000МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

факультет здоров'я людини
кафедра психології та соціології

К.Р. Мирошниченко

Кваліфікаційна робота
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ
СФЕРИ ПІДЛІТКІВ

2023

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Факультет здоров'я людини

(повне найменування інституту, факультету)

Кафедра психології та соціології

(повна назва кафедри)

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи

освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр

(бакалавр, спеціаліст, магістр)

спеціальності 053 Психологія

(шифр і назва спеціальності)

Освітня програма «Психологія»

на тему: «Психологічні особливості мотиваційної сфери підлітків»

Виконала: здобувачка вищої освіти групи ПС-19д

Мирошниченко К.Р.

Керівник: д. психол. н., проф.

Бохонкова Ю.О.

Завідувачка кафедри психології та соціології:

д. психол. н., проф.

Бохонкова Ю.О.

Рецензент: д. психол.н., проф., завідувачка

кафедри психології та соціальної роботи

Центральноукраїнського

державного університету імені

Володимира Винниченка

Гейко Є. В.

Нормо-контроль:

д. психол. н., проф.

Лосієвська О.Г.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет _____ здоров'я людини _____
Кафедра _____ психології та соціології _____
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____ бакалавр _____
(бакалавр, спеціаліст, магістр)
Спеціальність _____ 053 Психологія _____
(шифр і назва)
Освітня програма _____ «Психологія» _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри
психології та соціології
Бохонкова Ю.О.

“26” травня 2023 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ЗДОБУВАЧКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ
МИРОШНИЧЕНКО КРИСТИНИ РОМАНІВНИ**

- 1. Тема роботи:** «Психологічні особливості мотиваційної сфери підлітків».
Керівник роботи: Бохонкова Ю. О. – д. психол.н., професор, завідувачка кафедри психології та соціології, затверджена наказом по університету від «22» лютого 2023 року, № 11/15.17
- 2. Строк подання студентом роботи** _____ 14 червня 2023 року _____
- 3. Вихідні дані до роботи:** обсяг роботи – 61 сторінка (1,5 інтервал, 14 шрифт з дотриманням відповідного формату), список використаної літератури оформлюється згідно з бібліографічними нормами Ф-23.
- 4. Перелік питань, які потрібно розробити:** проаналізувати наукові джерела із зазначеної проблематики; підібрати діагностичний інструментарій згідно проблеми дослідження та провести дослідження; за допомогою методів математичної статистики обробити отримані результати; на основі результатів проведеного констатувального експерименту розробити практичні рекомендації щодо проблеми дослідження.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** таблиці, рисунки (гістограми, діаграми)

6. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.	Бохонкова Ю. О. – д. психол.н., професор, завідувачка кафедри психології та соціології	29.05.2023 р.	03.06.2023 р.
2.	Бохонкова Ю. О. – д. психол.н., професор, завідувачка кафедри психології та соціології	04.06.2023 р.	11.06.2023 р.

7. Дата видачі завдання: 26.05.2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проектування	Строк виконання етапів	Примітка
1	Визначення проблеми, завдань дослідження та розроблення плану кваліфікаційної роботи.	25.03.2023 р. – 30.03.2023 р.	
2	Аналіз літератури за проблемою. Робота над теоретичною частиною дослідження.	01.04.2023 р. – 09.04.2023 р.	
3	Підбір діагностичного інструментарію та проведення констатувального експерименту.	09.05.2023 р. – 12.05.2023 р.	
4	Узагальнення результатів констатувального експерименту та їх графічна презентація.	13.05.2023 р. – 16.05.2023 р.	
5	Розробка практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення мотивації підлітків	17.05.2023 р. – 18.05.2023 р.	
6	Підготовка кваліфікаційної роботи до захисту.	12.06.2023 р. – 13.06.2023 р.	
7	Представлення роботи на зовнішню рецензію.	14.06.2023 р. – 15.06.2023 р.	
8	Перевірка роботи на академічний плагіат.	16.06.2023 р. – 18.06.2023 р.	
9	Захист роботи.	19, 20, 21.06. 2023 р.	

Здобувачка вищої освіти

Мирошніченко К.Р.

Керівник роботи:

д. психол. н., проф.

Бохонкова Ю. О.

РЕФЕРАТ

Текст – 61 с., табл. – 11, рис. – 3, додатків – 4, джерел – 54

У кваліфікаційній роботі розкрито теоретико-методологічні засади дослідження психологічних особливостей підліткового віку. Проаналізовано основні теоретичні підходи до вивчення проблеми мотивації. Надано характеристику основних психологічних особливостей розвитку у підлітковому віці.

Проведено експериментальне дослідження психологічних особливостей мотиваційної сфери підлітків. Підібрано психодіагностичні методики, спрямовані на дослідження мотиваційної сфери у осіб підліткового віку. Розроблено практичні рекомендації у вигляді програми корекційної роботи, спрямованої на розвиток мотиваційної сфери у осіб підліткового віку.

Ключові слова: ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, МОТИВАЦІЯ, МОТИВ, МОТИВАЦІЙНА СФЕРА, ОСНОВНІ ПОТРЕБИ, САМООЦІНКА, САМОСТІЙНІСТЬ, СХВАЛЕННЯ, АФІЛІАЦІЯ, КОНСТАТУВАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ, РОЗВИТОК.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ.....	10
1.1. Аналіз проблеми мотивації у вітчизняній та зарубіжній літературі.....	10
1.2. Феноменологічна характеристика підліткового віку.....	20
1.3. Специфіка і шляхи формування мотивації у підлітків.....	30
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	36
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ.....	37
2.1. Особливості мотиваційної сфери підлітків.....	37
2.2. Характеристика вибірки та процедура дослідження	39
2.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального експерименту.....	45
2.4. Практичні рекомендації щодо розвитку мотиваційної сфери підлітків.....	54
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	63
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	67
ДОДАТКИ	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Існує негативна тенденція висвітлювати проблеми молоді лише тоді, коли вони пов'язані зі злочинністю. Засоби масової інформації та освітяни охоче говорять про проблеми у стосунках з підлітками, але при цьому ігнорують такі важливі речі, як розвиток особистості підлітків та підтримка, якої вони потребують у цей час. Щоб подолати цю тенденцію, необхідно знати, з якими проблемами стикаються підлітки і як їх вирішувати. Для цього необхідно знати, що мотивує підлітків.

Усі дії спонукаються більш ніж одним мотивом. Тобто діяльність зазвичай багатомотивована. Сукупність усіх спонукань до дій називається поведінковими мотивами індивіда. Мотивація визначається як процес зв'язку індивідуальних і ситуативних параметрів. Це спосіб регуляції діяльності, спрямований на модифікацію цільової ситуації з метою досягнення відповідної мотивації індивіда і специфічного суб'єктивного ставлення до навколишньої ситуації. Можна говорити не тільки про мотиви кожної діяльності, а й про загальну характеристику мотивів конкретної людини - стійку сукупність мотивів.

Активний психічний розвиток підлітків призводить до значних змін у мотиваційній сфері їхньої особистості. По-перше, очевидним є формування нової внутрішньої позиції, поява особливих потреб, зокрема прагнення подолати шкільні обмеження в самореалізації та брати участь у дорослому житті та діяльності. Виходячи з цих потреб, підлітки починають орієнтуватися на цілі, що виходять за межі їхнього сьогодення.

Нова внутрішня позиція підлітків проявляється не лише у вимогах до оточення (що характерно для дітей молодшого віку), а й у потребі задовольнити власні потреби та самооцінку. Спілкування з однолітками, порівняння себе з іншими, інтерес та оцінка власного характеру, здібностей і

результатів діяльності актуалізують потребу знайти своє місце у спільноті однолітків та самоствердитися. Щоб задовольнити цю потребу, підлітки стають учасниками надзвичайних подій, створюючи екстремальні ситуації для самовираження і часто вдаючись до несвідомих вчинків. Безглуздість їхньої поведінки часто зумовлена нестійкою мотивацією. Це характерна риса підліткового віку, і така поведінка є поширеною в цьому віці.

Об'єкт дослідження – мотиваційна сфера підлітків.

Предмет дослідження – психологічні особливості мотиваційної сфери підлітків.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психологічні особливості мотиваційної сфери підлітків.

Відповідно до мети визначено наступні **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати наукову літературу за проблемою дослідження.
2. Надати характеристику особливостей формування мотиваційної сфери у підлітковому віці.
3. Експериментально дослідити психологічні особливості формування мотиваційної сфери.
4. На основі результатів констатувального експерименту розробити практичні рекомендації щодо розвитку мотиваційної сфери підлітків.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили: концепції підліткового віку (Д.Б. Ельконін, Л.І. Божович, та ін.); підходи до вивчення мотиваційної сфери (А.Маслоу, Х. Хекхаузен, Е. і. Ільїн та ін.); принцип єдності свідомості і діяльності (Л.Виготський, Г.Костюк, О.Леонт'єв, С.Максименко); концептуальні положення про сутність і становлення майбутньої професійної ідентичності особистості (Ю.Бохонкова, Т.Буюкас, О.Єрмолаєва, В.Зливков, М.Тоба).

Для вирішення поставлених завдань використовувались наступні **методи дослідження:**

- *теоретичні:* (теоретико-методологічний і порівняльний аналіз наукової літератури; визначення методологічних основ дослідження); аналіз та систематизація наявних у психологічній науці знань;

- *емпіричні:* констатувальний експеримент, спостереження, бесіди, тестування (опитувальник «Потреба у досягненні» Ю.М. Орлова, Опитувальник аффіліації А. Мехрабіана, Методика діагностики самооцінки мотивації схвалення Д. Марлоу та Д. Крауна, Методика діагностики ступеня задоволення основних потреб);

- *методи математичної обробки даних.*

Теоретичне значення дослідження полягає у висвітленні проблеми формування мотиваційної сфери підлітків; розкритті та науковому обґрунтуванні концептуальних засад конструювання мотиваційної сфери; виявленні та систематизації змістових чинників, що визначають формування мотиваційної сфери у людей підліткового віку.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані в ході дослідження факти та зроблені на їх основі висновки є корисними для психологів, психологів-консультантів та психологів закладів освіти, а також можуть бути використані для подальших теоретичних розробок у галузях вікової і педагогічної психології.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Аналіз проблеми мотивації у вітчизняній та зарубіжній літературі

Поняття «мотивація» вважається одним із основних в психологічній науці. Перший хто використав цей термін А. Шопенгауер у статті «Чотири принципи достатньої причини» [16, с. 65].. Пізніше поняття "мотивація" закріпилося в повсякденному психологічному житті для пояснення причин поведінки людини і тварин.

Численні теорії мотивації почали з'являтися ще в працях античних філософів. Сьогодні їх налічують десятки. Щоб зрозуміти ці теорії, необхідно знати припущення, на основі яких вони виникли. Погляди на походження мотивації та саму мотивацію змінювалися багато разів, але проблема вирішувалася між двома теоріями: раціональною та ірраціональною [4, с. 12]. Вивчення мотивації має довгу історію розвитку, але першою монографією, в якій згадується термін "мотивація", була "Мотивація і дія" П. Янга, опублікована в 1936 році. Досі не існує єдиної теорії мотивації, достатньої для того, щоб охопити всі аспекти психології та забезпечити всебічне розуміння людської поведінки [10, с.65].

Поняття мотивації використовується дуже широко, має багато різних значень і смислів і не обов'язково має визначену природу. Сьогодні багато психологів підкреслюють важливість вивчення мотивації для кращого розуміння людської психіки та її природи [16, с. 177]. На теперешній час мотивація розуміється по-різному. З одного боку - як взаємозв'язок факторів, що підтримують і направляють, тобто детермінують, поведінку; з іншого - як імпульс, що викликає активізацію організму і визначає її напрямки. Мотивація

також розглядається як процес психічної регуляції діяльності, як процес мотиваційної поведінки, як взаємозв'язок процесів, що відповідає за прагнення до досягнень і активність, як механізм, що позначає виникнення, спрямованість і засоби виконання певних форм діяльності. Мотивація-це пояснювальний конструкт, який застосовується для роз'яснення психологічних причин поведінки людей (чому вони здійснюють конкретні дії), їх спрямованості і механізмів здійснення [16, с. 65].

Досить часто психологи характеризують мотивацію як детермінанту поведінки і тому розрізняють зовнішню та внутрішню мотивацію. Зовнішня мотивація - це мотивація, яка не пов'язана зі змістом конкретної діяльності, а викликана зовнішньою по відношенню до суб'єкта ситуацією. Внутрішня мотивація - це мотивація, зумовлена змістом самої діяльності, незалежно від зовнішніх обставин. Мотивація - це цілеспрямованість, організованість і загальна наполегливість діяльності, спрямованої на досягнення певної мети. На відміну від імпульсів, мотивація є стійкою, особистісною якістю людини, яка пов'язана з об'єктом дії і рухає певну поведінку зсередини.

Психологічний словник визначає мотив (від лат. *movere* - рухати, штовхати) як спонукання до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх або внутрішніх умов [32, с. 219], що викликають і спрямовують активність суб'єкта. Мотиви - це рушійні сили поведінки людини. Мотиви - це усвідомлені потреби, які є вербалізованими, обґрунтованими та пояснюваними. Мотиви формуються бажаннями та неусвідомленими потребами, які часто проявляються у вигляді імпульсів, що важко піддаються поясненню. Мотиви можуть бути різні: інтерес до змісту і процесу діяльності, обов'язок перед суспільством, самовираження і т.д.

Термін "мотив" – запозичене французьке слово “*motif*”, що в буквальному значенні слова означає "спонукання". Тому під мотивами розуміють усе, що спонукає людину до дії. Але таких спонук значна кількість: до них відносять зовнішні впливи (зовнішні стимули), спонуканням може бути

і вплив на внутрішні органи тіла (внутрішні стимули), наприклад, причиною можуть бути фізіологічні процеси в організмі: перевтома – може бути причиною дратівливого слова або грубої дії. Завдяки такому великому колу причин, від яких залежить дія людини, поняття “мотив” набуло різноманітного значення в різних авторів. Але, не дивлячись на це, усі вони погоджуються в одному: за мотив береться якийсь один конкретний психологічний феномен. В основному психологи групуються навколо наступних поглядів на мотив: як на збудження, потребу, мету, намір, властивості особистості, стани. [25].

Ж. Годфруа пише, що "мотив" - це міркування, за яким суб'єкт повинен діяти [16, с. 20]; О.М. Леонт'єв визначає "мотив" так: "У самому збідненому стані суб'єкта об'єкт, який може задовольнити його бажання, строго не записаний. До свого першого задоволення бажання ще не "знає" об'єкта, він ще не відкритий. Лише в результаті такого відкриття бажання набуває своєї об'єктивності, а об'єкт, що розглядається (уявляється), набуває функції спонукання і керівництва, тобто стає мотивом" [21, с. 26]. Хекхаузен стверджує, що мотиви є лише "конструктами думки", тобто теоретичними конструктами, а не реальними психологічними феноменами. Він пише, що "мотиви" не можуть бути представлені як факти реальності, оскільки вони не існують в дійсності і не можуть бути безпосередньо спостережені. Мотиви є умовними, допоміжними конструктами нашого мислення, які вставляються в схему, що полегшує розуміння і пояснює дію між спостережуваною початковою ситуацією і наступним поведінковим актом [16, с. 20].

Х. Мескон визначає мотивацію як "процес стимулювання самого себе та інших на діяльність, спрямовану на досягнення індивідуальних та загальних цілей організації". Близький до визначення Мескон Ю. Ф. Гордієнко. Він також визначає мотивацію як процес, але спрямований на стимулювання «окремого співробітника або групи до дій, що призводить до здійснення цілей організації» [23].

У психології загальним механізмом виникнення мотивів вважається задоволення потреби в процесі дослідницької діяльності, що призводить до перетворення об'єкта на мотив. Таким чином, існує центральна закономірність, що виникнення мотивів відбувається через зміну і розширення сфери діяльності, яка перетворює дійсність суб'єкта. У людини джерелом розвитку мотивів є процес суспільного виробництва матеріальних і духовних цінностей, який є безмежним. Потенційними мотивами в такому онтогенезі є об'єктивні цінності, інтереси та ідеали, притаманні даному суспільству, які за умови засвоєння індивідом можуть набувати спонукальної сили і ставати мотивами реальних дій. Ці мотиви виконують функцію сенсоутворення, тобто надають відбиваній в індивідуальній свідомості дійсності особистісний зміст. Функція сенсоутворення пов'язана з контролем загальної спрямованості діяльності особистості. Функція контролю здійснюється мотивами не безпосередньо, а через механізм «емоційної корекції» поведінки: емоції оцінюють особистісний зміст подій, що відбуваються, і у разі невідповідності цього змісту мотиви змінюють загальну спрямованість діяльності особистості. Динаміка мотиву в конкретних ситуаціях обумовлена активністю, що приводить до постановки особистістю надзадач і появи нових мотивів діяльності [32, с. 219].

Мотивація є порівняно стійкою якістю особистості, але мотивація містить в себе не тільки спонукання, а й ситуативні причини (вплив різних людей, специфіку діяльності або ситуації). Ситуаційні фактори, такі як складність завдання, вимоги управління та ставлення інших людей, можуть з часом сильно вплинути на мотивацію людини. Ситуаційні причини є активними і мінливими, а тому мають силу впливати на людину і активність в цілому. Фактична (тут і зараз) сила мотивації складається з сили самої мотивації і сили ситуативних детермінант мотивації (вимог і впливів інших, труднощі завдання і т.) [10, с. 70].

І.А. Джидар'ян пише, що, на відміну від мотивації, мотив має більш вузьке значення. Він визначає власне психологічний зміст, тобто внутрішній контекст, в якому розгортається мотиваційний процес поведінки в цілому. Саме мотив керує поведінкою людини в кожному конкретний момент часу [13, с.145-169].

Х. Хекхаузен перераховує вісім основних проблем мотивації та спонукання [46, с. 34-35]:

1. у відносинах між індивідами та їхнім оточенням існує стільки різних мотивацій, скільки існує по суті еквівалентних класів. Ці класи можна виокремити на основі характерних цільових станів, до яких часто прагнуть люди.

2. мотиви формуються як відносно стійкі, оціночні властивості в процесі розвитку індивіда

3. люди відрізняються за індивідуальними проявами (характером та інтенсивністю) тих чи інших мотивів. Ієрархія мотивів може змінюватися від людини до людини.

4. поведінка людини в певний момент часу мотивується не будь-яким або всіма можливими мотивами, а найвищим в ієрархії (тобто найсильнішим) мотивом, який за даних умов є найближчим до перспективи досягнення відповідного цільового стану, або, навпаки, його досягнення є сумнівним мотивовані. Такі мотиви є активними та дієвими.

5. Мотив залишається дієвим доти, доки не буде досягнутий цільовий стан відповідного відношення "людина-середовище", або максимально наближений до нього, наскільки дозволяє ситуація, або цільовий стан перестане бути загрозливо віддаленим, або зміна обставин зробить більш актуальним інший мотив, і, як наслідок, останній активізується і стає домінуючим, тобто мотивує поведінку задіяні в мотивації. Поведінка, як і

мотиви, часто переривається або роз'єднується в часі до досягнення бажаного стану.

6. індукція поведінки певною мотивацією називається "мотивацією". Мотивація розглядається як процес вибору серед безлічі можливих варіантів поведінки, а також як процес регулювання і підтримки спрямованості поведінки на досягнення цільового стану, специфічного для даної мотивації. Іншими словами, мотивація пояснює цілеспрямованість поведінки.

7. мотивація, безумовно, не є єдиним процесом, який пронизує поведінковий акт від початку до кінця. Скоріше, вона складається з різнорідних процесів, які виконують функцію саморегуляції на певних етапах поведінкового акту, головним чином, до і після поведінки. Так, спочатку відбувається процес зважування можливих наслідків поведінки та оцінка її результату.

8. діяльність є вмотивованою, тобто спрямованою на досягнення мети (мотивація), але не слід плутати з мотивацією. Діяльність складається з окремих функціональних елементів, таких як сприйняття, мислення, відтворення знань, мовлення або рух, кожен з яких має власний запас накопичених компетенцій (навичок, умінь і знань), які психологія мотивації не сприймає як належне. Мотивація визначає, як і в якому напрямку використовуються різні функціональні здібності. Мотивація також пояснює вибір між різними можливими варіантами поведінки, різними варіаціями сприйняття і можливим змістом думок, а також інтенсивність і наполегливість здійснення обраної поведінки і досягнення її результату.

Таким чином, термін «мотивація» є ширшим поняттям, ніж термін «мотив». Термін «мотивація» використовується в сучасній психології у двох значеннях: як система чинників, що визначають поведінку (включаючи, зокрема, потреби, мотиви, цілі, наміри і бажання), і як характеристика процесів, що стимулюють і підтримують поведінкову активність на певному

рівні. Мотивація відрізняється від спонукання тим, що вона належить до об'єкта дії, є стійким особистісним надбанням людини і стимулює певну поведінку зсередини.

Одиницею аналізу мотиваційної сфери служить поняття потреби.

Потреба-це вихідна форма активності живих істот, основна рушійна сила їх розвитку [6, с. 62].

Біологічні потреби є первинними, відносяться до об'єктивних потреб в речах, відмінних від себе, і є необхідними умовами для нормального функціонування організму. Мета інстинкту задоволення потреби не тільки визначає природу об'єкта, що задовольняє певну потребу, але й визначає базову поведінку, необхідну для задоволення цієї потреби.

У психології існують різні класифікації потреб. У найзагальнішому вигляді всі потреби можна класифікувати як біологічні, матеріальні, соціальні та духовні.

К. Хорні вважає, що люди народжуються з двома основними потребами: потребою в задоволенні фізіологічних потреб (їжа, сон тощо) і потребою у відчутті безпеки. На думку К. Хорні, у людини виникають невротичні потреби, якщо з якихось причин потреби в безпеці не задовольняються адекватно. У «Самоаналізі» вона описує 10 невротичних потреб. Це такі потреби [29, с. 62]:

- в любові і схвалення (прагнення бути об'єктом любові і захоплення з боку інших);
- у керівному партнері (прагнення залежати від іншого, щоб уникнути самотності);
- у чітких обмеженнях (прагнення підкорятися строго встановленому порядку);
- у владі (прагнення домінувати і контролювати інших);
- в експлуатації інших (прагнення використовувати інших у своїх цілях і страх бути використаним);

- у суспільному визнанні (прагнення до високого суспільного статусу);
- у захопленні собою (прагнення створити ідеалізований образ самого себе, потреба в лестощів з боку оточуючих);
- у честолюбстві (прагнення до переваги і страх невдачі);
- в самодостатності і незалежності (уникнення будь-яких відносин, які передбачають взяття на себе будь-яких зобов'язань);
- у бездоганності та незаперечності (прагнення бути морально непогрішним, добродішним у всіх відношеннях).

Е. Фромм виділив п'ять основних людських потреб [43, с. 88]:

- Потреба у встановленні зв'язків. Для того щоб подолати почуття самотності, людині необхідно встановлювати зв'язки з іншими людьми, засновані на любові, повазі і можливості збереження власної індивідуальності;

- Потреба в подоланні. В людині закладена потреба активного подолання бар'єрів на шляху до особистісного зростання. Дана потреба реалізується в творенні і творчості

- Потреба у «коренях». Людина потребує міцних уподобань, в створенні міцних підстав свого буття, в почутті стабільності і ґрунтовності відносин зі світом.

- Потреба в ідентичності. В даному випадку мається на увазі потреба в усвідомленні власної унікальності.

- Потреба в системі поглядів і відданості

Кожна людина повинна мати певну систему позиціонування щодо навколишнього світу, мати свої раціональні погляди на природу, своє розуміння сенсу життя. Широко поширеною і популярною є класифікація потреб А. Маслоу. При описі вимог він використовує їх ієрархію. Він наголошує на необхідності [23, с. 44]:

- фізіологічні потреби (голод, спрага тощо);

- потреба в безпеці: у довготривалому виживанні та стабільності;
- потреба в любові та приналежності (у стосунках, сім'ї, дружбі);
- потреби самоповаги (компетентність, значимість, суспільне визнання);
- потреби самоактуалізації (розкриття творчого і духовного потенціалу особистості).

Теорія ERG Клейтона П. Альдерфера 1969 р. конденсує п'ять людських потреб Маслоу у три категорії: існування, спорідненість та ріст.

Потреба в існуванні включає усі матеріальні та фізіологічні бажання (наприклад, їжа, вода, повітря, одяг, безпека, фізична любов та прихильність). Перші два рівні А. Маслоу.

Потреба в спорідненості охоплює соціальну та зовнішню повагу; відносини з такими важливими людьми, як сім'я, друзі, колеги та роботодавці. Це також означає бути визнаним і почуватися захищеним як частина групи чи сім'ї. Третій і четвертий рівні А. Маслоу [26].

Потреба у зростанні – це внутрішня повага та самореалізація; вони спонукають особистість до продуктивності та творчості (наприклад, прогресувати до свого ідеального Я). Четвертий і п'ятий рівні А. Маслоу. Сюди входять бажання бути творчими та продуктивними та виконувати значущі завдання.

Незважаючи на те, що пріоритет цих потреб відрізняється для кожного індивіда, теорія ERG Альдерфера надає пріоритети з точки зору конкретності категорій. Потреби в існуванні є найбільш конкретними та найпростішими для перевірки. Потреби у спорідненості менш конкретні, ніж потреби в існуванні, які залежать від стосунків між двома або більше людьми. Нарешті, потреби у зростанні є найменш конкретними в тому, що їх конкретні цілі залежать від унікальності кожної особистості [26].

В останні роки багато психологів прийшли до думки, що діяльність і поведінка людини обумовлені одночасно багатьма мотивами (Л. Божович, В. Вілюнас, В. Ковальов, О. Леонт'єв, В. Петренко, М. Філіпов).

Не тільки одне й те саме бажання може втілюватися в різних об'єктах, але й один і той самий об'єкт може втілювати різні бажання, які впливають одне на одного. Наприклад, оцінки як мотив навчання можуть втілювати бажання схвалення вчителя, бажання бути на рівні власної самооцінки і бажання завоювати авторитет друзів (Л. Божович).

Таким чином, будь-яка діяльність і поведінка мотивується полімотивацією, тобто не одним мотивом, а кількома, іноді багатьма. Полімотивація зумовлена тим, що поведінка людини визначається ставленням людини до цільового світу, людей, суспільства і самої себе.

А. Маслоу стверджував, що феномен полімотивації означає, що кожна поведінка має тенденцію визначатися не одним бажанням, а деякими або всіма базовими потребами одночасно. Залучення якомога більшої кількості бажань (реалізація більшої кількості мотиваційних факторів) підвищує рівень мотивації до дії. На нашу думку, всі психологічні утворення, що підвищують мотивацію до праці, утворюють динамічний мотиваційний комплекс особистості, аналіз якого дозволяє визначити детермінанти змісту життєвого вибору індивіда, що є запорукою особистісного розвитку [31].

1.2. Феноменологічна характеристика підліткового віку

Підлітковий вік - це період розвитку дитини у віці від 11 до 15 років. Він є органічним продовженням молодшого шкільного віку і водночас відрізняється від нього. Його називають перехідним періодом, оскільки це період переходу від дитинства до юності у фізичному, психічному та соціальному аспектах.

Підлітковий вік характеризується помітним розвитком психічних і когнітивних процесів. Навчання хоч і залишається основним видом діяльності, його організація та зміст зазнають серйозних змін. Цей період характеризується підвищеною довільністю, мобільністю та незалежністю, зміною когнітивної та соціальної мотивації навчання. Сприйняття вдосконалюється, стає більш планомірним і різнобічним, але ще не повністю розвиненим. На сприйняття впливає не тільки характер об'єкта, що сприймається, а й емоційний стан підлітка [2, с. 544 - 547].

Основна частина мовного розвитку в підлітковому віці - це розвиток здатності використовувати мову як засіб спілкування. Підлітки вважають, що вираженням їхньої інтелектуальної сили та авторитету в колективі є їхнє вміння користуватися мовою і те, як вони спілкуються з іншими. У зв'язку з цим вони стають все більш зацікавленими в оволодінні такими засобами вираження, як алегорії, крилаті фрази і метафори. Підлітки розуміють гумор і мовні засоби його вираження. Вони використовують внутрішню мову, щоб знайти відповідні способи передачі своїх думок.

У цьому віці робота стає все більш важливою в їхньому житті, і діти беруть участь у продуктивній трудовій діяльності, як у школі, так і за її межами. Це відповідає їхнім фізичним можливостям і потребам. Підлітки здатні до тривалої, систематичної праці, усвідомлюють її соціальну значущість і прагнуть до її ефективності. Їх приваблює робота, яка дає змогу проявити ініціативу і творчість.

Підлітковий вік - це період переходу від дитинства до дорослості, час інтенсивного емоційно-вольового становлення, рішучості та готовності жити і діяти по-дорослому. Підлітки починають усвідомлювати себе дорослими. Під впливом бажання стати дорослим підвищується рівень їхньої активності, змінюються ціннісні орієнтації. Однак вони все ще поведуться як діти. Психічний розвиток характеризується багатьма протиріччями. Підлітки ще діти, але вже не діти; вони мають деякі дорослі характеристики, але ще не є

дорослими; вони намагаються думати про свої бажання і поведінку так само, як дорослі, але в неповторно дитячому стилі. Саме ця непослідовність у психічному розвитку вимагає неабиякого такту, уваги та чуйності, що є важливим у процесі нормального розвитку особистості.

Проблеми підліткового віку вивчають такі вітчизняні вчені, як І. Булах, Т. Гончаренко, Т. Нечитайло, А. Поденко, Н. Хамська, Як правило, підлітковий вік умовно ділиться на 2 або 3 періоди: молодший і старший або молодший, середній і старший підлітковий вік. Треба відзначити, що в даний час не існує чітко окреслених меж старшого підліткового віку. Так, підлітками називають молодь до 18 років. В англійській мові слово «adolescent» може перекладатися як «Підліток» і «юнак». Поняття «teenager» (підліток) охоплює молодь від 13 до 19 років (від закінчення teen) [1, с.108].

Велику роль у формуванні особистості підлітка відіграють колективи. Однією з її найбільш характерних рис є прагнення до самоствердження. Бажання відігравати роль у команді, бути лідером, видимим чи невидимим, активним чи пасивним, діяти за команду чи за себе є проявом внутрішнього менш свідомого статусу дитини. Проте в процесі прояву та оцінки колективом підлітки під впливом колективного мислення починають усвідомлювати власні бажання, претензії, дії та місце в колективі [5].

Вчений А.П. Краківський називає наступні вікові особливості підлітка: «потреба в гідному становищі в колективі однолітків, у родині; підвищена стомлюваність; прагнення мати вірного друга; прагнення уникнути ізоляції, як у класі, так й у малому колективі; підвищений інтерес до питання про «співвідношення сил» у класі; прагнення відмежуватися від усього підкреслено дитячого; відсутність авторитету віку; відраза до необґрунтованих заборон; сприйнятливність до промахів учителів; переоцінка своїх можливостей, реалізація яких передбачається у віддаленому майбутньому; відсутність адаптації до невдач; відсутність адаптації до положення «гіршого»; тенденція віддаватися мріям; острах опоганення

мрії; яскраво виражена емоційність; вимогливість до відповідності слова справі; підвищений інтерес до спорту; захоплення колекціонуванням, захоплення музикою й кіномистецтвом» [19, с. 63-64].

А. Гезел (американський психолог) описав особливості біологічного дозрівання, інтересів та поведінки підлітків. Перехід від дитинства до дорослості триває від 10 до 21 року, але особливо важливими є перші п'ять років (від 11 до 16 років) [37].

Згідно з теорією К. Левіна, найважливішими процесами перехідного віку є розширення життєвого світу індивіда, його соціального кола, членства в групах і типу людей, на яких він орієнтується. Поведінка підлітків визначається маргінальністю їхнього становища. Це проявляється в психіці і характеризується сором'язливістю, невпевненістю в собі, внутрішніми суперечностями, агресивністю, схильністю до крайніх точок зору і позицій. Конфліктність тим більша, чим яскравіші відмінності між світом дитинства і світом дорослості.

Підліткова криза являє собою друге психологічне народження дитини. Підлітки переживають цей конфлікт як страх втратити своє «Я», дилему між власним особливим, незалежним психічним світом та індивідуальною компетентністю і тим, щоб бути з тими, хто їм дорогий [15].

Дружба і товариськість набувають особливого значення, активізуються і набувають нових форм: просто друг, близький друг, приятель. Дружба з батьками є важливою частиною розвитку особистості підлітка. У цьому віці «домінування», «підкорення», «імітація авторитету» втрачають сенс. Тому що підлітки вже наполовину дорослі і мають свої оціночні судження, які вони можуть відстоювати і доводити. Дружба між батьками та дітьми є одним із способів виховного впливу на дітей. Тільки дружба може надихнути підлітків відкритися, допомогти їм дізнатися про власний досвід і вплинути на них, використовуючи силу власного досвіду та авторитету.

Підлітковий вік ще називають критичним. Справді, кризи бувають, але вони не є неминучими. Цей період може стати важким у виховному відношенні, якщо батьки, вчителі не обізнані з особливостями розвитку підлітків, не зважають на них і продовжують діяти, як раніше, або, навпаки, ставлять до них такі вимоги, як до дорослого. Підлітки потребують особливої уваги, любові до себе. Труднощі зникають, якщо вихователі розуміють зміни, які відбуваються в психічному житті дітей, поважають нові його тенденції, сприяють реалізації підлітків, відповідно організовуючи різні види їх діяльності, взаємини в колективі, участь у громадському житті.

У підлітковому віці є певні особливості. На початку 20 століття американський психолог Сент Холл детально розглянув цю тему. Він назвав підлітковий вік перехідним, проміжним періодом розвитку, «періодом бурі тиску», а зміст підліткового віку описав як «кризу самопізнання». Тільки після подолання цієї кризи підліток набуває «почуття індивідуальності». До цього часу він перебуває у стані пошуку «самості» і характеризується нестабільністю. Ця нестабільність проявляється у вигляді «зниження активності», «втрати впевненості в собі», «егоїзму, що переходить в альтруїзм», «яскравості та життєрадісності, що змінюється млявістю», «спокійної зосередженості, що раптово змінюється безмежним розумом», «прагнення до новизни, що змінюється любов'ю до буденності» тощо [10].

Німецький філософ і психолог Е. Шпрангер класифікує та описує розвиток підлітків за трьома типами. Перший тип – це «підліткова криза», коли дитина переживає свій вік як "друге народження". Другий тип характеризується стабільним, поступовим зростанням, коли дитина поступово залучається до «дорослої діяльності». Третій тип розвитку є більш активним, самоспрямованим і свідомо керованим і характеризується подоланням своїх недоліків, у тому числі проявом невпевненості та криз, а також проясненням індивідуальності..

За визначенням Б.Ц. Бадмасва, «підлітковий вік самий важкий для вчителів і батьків, самий критичний для самих підлітків. Девіантна поведінка підлітків приносить багато турбот не тільки безпосереднім вихователям - учителям, але й всій виховно-освітній і правоохоронній системі. І в медицині тут є проблеми, пов'язані з нервово-психічними розладами підлітків, наркоманією, сексуальними відносинами тощо» [38].

Перехід до періоду підліткового віку супроводжується різким ламанням психіки, що одержало назву «підліткової кризи», коли навчальна діяльність перестає чинити той вплив на розвиток, який вона мала в попередній період, а провідною діяльністю стає спілкування з однолітками (згідно Д. Б. Ельконіна - інтимно-особисте спілкування), психологічне віддалення від дорослих, із частими конфліктами [38].

Р. Бенедикт стверджує, що тип переходу від дитинства до дорослості залежить від того, настільки великий розрив між нормами і вимогами даного суспільства, що ставляться перед дитиною і дорослим. У країнах, де ці вимоги більш-менш однакові, розвиток проходить плавно, і дитина досягає статусу дорослого поступово. У більшості країн Європи та Америки норми поведінки дітей і дорослих є різними і, навіть, протилежними: дитячий вік вважається ігровим; маленькі члени суспільства позбавлені відповідальності за свої дії, від них вимагають лише одного – покори; доросла ж людина має бути самостійною та ініціативною [3].

А. Є. Лічко розглядає підлітковий період як фазу загострення певних індивідуально-психологічних рис, появи акцентуацій, які при дії сильних психогенних чинників можуть спричинити тимчасову дезадаптацію особистості. Загальні особливості цього віку відзначаються мінливістю настрою з переходами від невпинних веселощів до сумування та поєднання полярних якостей, що змінюють одна одну. Тонка чутливість часто поєднується з емоційною ригідністю, болюча сором'язливість – з нахабністю, бажання бути визнаним і оціненим іншими – з підкресленою незалежністю,

боротьба з авторитетами – з обожнюванням випадкових кумирів, чуттєве фантазування – з сухим мудруванням [22].

До центрального психологічного новоутворення підліткового віку багато вчених відносять самосвідомість і рефлексію [12; 14]. Самосвідомість – це складний психічний процес, це сполучення окремих образів «Я» (які виникають у різних формах взаємодії з людьми навколо) в єдине цілісне утворення – уявлення про своє «Я», відмінне від інших. Самосвідомість фіксує знання про своє «Я», його цінність; вона є необхідною умовою цілісності і формування внутрішнього світу особистості [14]. Поступово виникає узагальнений образ «Я» (наприкінці дошкільного віку), який виявляється у відповідному розумінні дитиною себе. Ця самооцінка не є усталеною, вона постійно змінюється. У підлітка, зокрема, за даними сучасних досліджень, відбуваються такі перетворення в самооцінці [36]:

1. Починаючи з молодшого підліткового віку до старшого змістовий аспект самооцінки підлітків поглиблюється і переорієнтовується з навчальної діяльності на стосунки з товаришами та на свої фізичні якості.

2. Через збільшення критичності підлітка до себе його самооцінка стає більш адекватною: він уже здатний констатувати як свої позитивні, так і негативні якості.

3. У самооцінці стають більш вираженими моральні якості, здібності та воля.

4. Характерною рисою поведінки підлітка є реакція емансипації (тобто прагнення звільнитися з-під опіки та контролю з боку батьків та дорослих; бути більш незалежним у поведінці).

5. У той час, як вплив батьків на самооцінку *знижується*, підвищується вплив однолітків референтної групи (реакція поєднання з однолітками).

6. Самооцінка впливає на успішність діяльності та соціально-психологічний статус підлітка у колективі, регулює процес спілкування.

Підліток активно відкидає свою належність до світу дітей, але при цьому не відчувається повноцінним дорослим. Він намагається бути подібним до дорослих зовні, прагне прилучитись до їхнього життя, придбати їхні якості і уміння, права і привілеї. Своєрідність соціальної ситуації розвитку дитини в цей період полягає в тому, що вона виконує нові для неї функції та залучається до нової системи відносин із дорослими й однолітками. Дитина включається в різні види суспільно корисної діяльності, що розширює сферу її соціального спілкування і сприяє накопиченню нового соціального досвіду. Цей досвід може бути більш чи менш болісним [16].

У перехідному віці міняються уявлення про зміст таких понять, як «самотність» і «самота». Молодші діти зазвичай трактують їх як деякий фізичний стан («немає нікого навколо»), підлітки ж наповняють ці слова психологічним змістом, приписуючи їм не тільки негативну, але і позитивну цінність. Чим самостійніше і цілеспрямованіше підліток, тим сильніше в нього потреба і здатність бути одному. Однак крім спокійної, умиротвореної самоти існує болісна і напружена самотність — тугий, суб'єктивний стан духовної і щирсердечної ізоляції, почуття незадоволеної потреби в спілкуванні, людській близькості.

Підлітки значно частіше людей старшого віку відчувають себе самотніми і незрозумілими. Почуття самотності і неприкаяності, зв'язане з віковими труднощами становлення особистості, породжує у підлітків невтомну спрагу спілкування і групування з однолітками, у суспільстві яких вони знаходять, чи сподіваються знайти те, у чому їм відмовляють дорослі: спонтанність, емоційне тепло, порятунок від нудьги і визнання власної значущості [41].

Слід зазначити, що в підлітковому віці існує ще більший розрив, ніж у дитинстві, у різниці між природною інфантильністю дитинства і переходом до

глибшої рефлексії та чіткішого формування особистості. Деякі підлітки, незалежно від віку, справляють враження "маленьких дітей", тоді як інші є інтелектуально, морально і соціально відповідальними. Це типово для дворівневого вікового спектру в нашому часі і культурі, з інфантильними дітьми на нижньому рівні і тими, хто представляє потенціал свого віку через свої психологічні досягнення. Саме ці підлітки здатні увійти в суспільство з духом виклику - пристрастю підліткового віку - і не дозволити суспільству використовувати себе, демонструючи здібності, які суспільство не може поглинути. Такі підлітки добре орієнтуються в життєвих цінностях, розвивають самоаналіз і свідомо шукають шляхи вирішення проблемних ситуацій, що мають особисте або суспільне значення.

Тенденція до особистісного зростання починає проявлятися в підлітковому віці, коли людина прагне пізнати себе та утвердити свою індивідуальність [20].

К. Д. Ушинський у роботі "Людина як предмет виховання" вказував, що педагог, який прагне виховувати людину повинен, насамперед, довідатися його у всіх відносинах. "Вивчайте закони тих психічних явищ, якими ви хочете управляти, і чиніть у відповідності із цими й тими обставинами, у яких ви хочете їх прикласти" [41].

І. Кон вважає, що психологія спілкування в підлітковому віці ґрунтується на основі протирічливого переплетіння двох потреб: потреби в відособленні та потреби у приналежності, включення в якусь групу чи спільноту. Розмови дітей, спілкування один з одним навчають жити в колективі, навчають мовному контакту, а саме: цікаво розказувати, виказувати думку з того або іншого приводу, сперечатися, доводити. Все це надзвичайно важливо для їхнього майбутнього життя» [41, с. 41].

Психічна діяльність людини є опосередкованою. Так, особистісні та вікові особливості підлітків опосередковані культурно-історичним

середовищем, в якому вони живуть і розвиваються, умовами, що впливають з нього, а також їх навчанням і вихованням, які мають часовий і просторовий характер. Наприклад, Ж. Піаже вважав, що логічні операції вперше розвиваються у дітей до 11-12 років; дослідження Л.А. Венгера, П.Я. Гальперіна, Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова показали, що зміна умов виховання змінює вікові межі і форми психічного розвитку у дітей.

Прототип вікового підходу був розроблений Л.І. Божович, яка спиралась на поняття соціальної ситуації розвитку, введене Л.С. Виготським. Її основна теза полягає в тому, що дійсно віковий підхід не тільки враховує характеристики, які чітко проявляються на певному віковому етапі, але і спирається на характеристики, що належать майбутньому, які на даному етапі розвитку ще не проявляються в повній мірі.

З погляду Л.І. Божович [8, с.548 - 578] віковий підхід - це виховання дитини з урахуванням перспектив її розвитку. Таким чином, індивідуально-вікові особливості підлітків обумовлені:

1. особливостями біологічного розвитку організму;
2. культурно-історичним середовищем, як сферою їхнього росту й розвитку;
3. умовами навчання й виховання;
4. резервами індивідуального розвитку. При чому процес розвитку індивідуально-вікових особливостей носить поступальний характер

Психоаналіз розглядав пубертат як період довготривалого розвитку людини (пробудження лібідо, або сексуальної енергії, починається ще до статевого дозрівання), а те, що відбувається в цей період, пояснював особливостями дитинства, які відтворюються в підлітковому віці, внаслідок чого старі конфлікти (включно з Едіповим комплексом) ніби відроджуються. Деякі представники фрейдизму стверджували, що вихор пристрастей свідчить

про нормальний розвиток у підлітковому віці, а відсутність таких симптомів є ознакою розумової відсталості. З. Фройд, наприклад, вважав, що бути нормальним у підлітковому віці - це ненормально. Фрейдизм пояснював багато підліткових реакцій інстинктами. Наприклад, агресія розумілася як прояв інстинкту Танатосу (смерті і руйнування), якщо в підлітковому віці не вдавалося знайти цінний сексуальний замітник. У підлітковому віці приплив статевого дозрівання і сексуальної енергії порушує баланс раніше сформованих особистісних структур, і дитячі конфлікти відроджуються з новою силою [41].

Важливою формою міжособистісних відносин підлітків є дружба, яка відрізняється високим ступенем вибірковості, стійкості й інтимності. Психологічна цінність дружби у цьому віці полягає в тому, що вона слугує водночас школою саморозкриття і школою розуміння іншої людини. Змішана різностатєва дружба може бути проявом любові. Проте об'єкти любові та сексу у підлітків найчастіше не тотожні. Звідси, з одного боку, – спрощене ставлення до статевої близькості, з іншого – десексуалізація всього того, що стосується «справжньої» любові, образу ідеального коханого чи коханої.

Хобі-реакція підліткового віку полягає у появі вираженого стійкого інтересу до чогось, що супроводжується такими складними почуттями, як одухотвореність, захопленість, закоханість тощо. Для багатьох підлітків захоплення є засобом самовираження, комунікації, їхньої ідентифікації до собі подібних, зрештою, засіб досягнення певного статусу в середовищі ровесників. Одним з динамічних і досить мінливих компонентів спрямованості особистості неповнолітнього є його особистісні уподобання. Як правило, вони визначаються молодіжною модою та особливостями того мікросередовища, в якому перебуває підліток. Типові уподобання для хлопців – заняття спортом, боротьбою та східними єдиноборствами, спортивне «фанатство» – вболівання за улюблену футбольну команду. Для дівчат типовим є відвідування секцій танців, музики та співу, «фанатство» за

музичними кумирами або акторами. Культурно-естетичні уподобання пов'язані з різними течіями та виконавцями сучасної музики, відеофільмами, колекціонуванням, користуванням комп'ютером (спілкування у соціальних мережах, віртуальні знайомства, ігри, тощо) та манера поведінки під назвою «тінейджерство» [27].

1.3. Специфіка та шляхи формування мотиваційної сфери підлітків

Підлітковий вік — період інтенсивного розвитку мотиваційної сфери, а ієрархічні відносини в потребово-мотиваційній сфері особистості підлітків складаються на користь мотивів самоствердження. Формування потребово-мотиваційної сфери підлітка відбувається на тлі інтенсивного розвитку самосвідомості в безпосередній взаємодії з ровесниками. Бути особистістю для підлітка означає відчувати свою значущість у підлітковому середовищі. Зайняти Прагнення зайняти значне місце в групі ровесників і є першою спробою особистісної персоналізації в мікросередовищі, впливу на процеси, що відбуваються в ньому, саме тому більшість середніх підлітків не задовольняються гідним, але ординарним становищем, а прагнуть до більш високого соціального статусу, до перших ролей, визнання безумовної авторитетності. Потреба у спілкуванні підлітків у міру дорослішання перетворюється на потребу в популярності. Саме ця динаміка зумовлює соціальну поведінку підлітків, нестабільність і постійні зміни структури міжособистісних стосунків у підліткових групах. Підліток діє, щоб показати і довести всім (насамперед ровесникам) власну значущість [35].

Мотивація виконує кілька функцій: спонукає поведінку, направляє і організовує його, надає йому особистісний сенс і значимість. Наявність декількох функцій мотивації показує, що мотивація не тільки передую

поведінці, але і постійно присутня на всіх його етапах, у всіх його ланках. Єдність цих трьох функцій забезпечує регулюючу роль мотивації В поведінка. Причому третя – «сенсоутворююча» функція (О. М. Леонтьєв) специфічно людська і має центральне значення для характеру мотиваційної сфери. Від того, який сенс має навчальна діяльність для даного конкретного дитини, залежать прояви і інших функцій: спонукає і направляє. А це, в свою чергу, означає, що і спонукальна сила мотивів навчання (вираженість, інтенсивність, тривалість, стійкість, емоційне забарвлення), і їх роль в реальній організації навчальної діяльності залежить, перш за все, від сформованості смислообразующої функції мотивації навчання. Саме ця функція (роль навчання в житті дитини) повинна бути головним об'єктом виховання [18, с. 60].

Л. І. Божович виділила дві групи мотивів навчання: пов'язані з самою навчальною діяльністю (її змістом і процесом) і ті, що лежать поза навчальною діяльністю (широкі соціальні мотиви) [7, с. 84].

З переходом до середньої школи відбуваються серйозні зміни у сфері мотивації дітей. Мотиви обов'язку і відповідальності відходять на другий план, а інші соціальні мотиви підлітками усвідомлюються не в повній мірі. Якщо підлітки не розуміють зв'язку між навчанням і соціально значущою діяльністю (працею, самоосвітою), якщо їхні специфічні прагнення до дорослості, самостійності та взаємодії з однолітками в процесі навчання не реалізуються, однією з важливих причин зниження мотивації є те, що вчителі не повною мірою враховують соціальну мотивацію.

Невміння знайти своє місце серед однокласників також викликає характерне для підлітків прагнення будь-що домогтися гарних оцінок навіть у тому випадку, якщо наявні знання не відповідають їм, що може призводити до конфліктів з вчителями. Фетишизація позначки свідчить про те велике значення, яке набуває для підлітка положення хорошого учня: воно визначає його соціальний статус у класі. В. С. Мухіна вказує, що висока відмітка дає

також можливість підтвердити здібності підлітка. Збіг оцінки та самооцінки важливі для його емоційного благополуччя [26, с.84].

Важливим показником розвитку мотиваційної сфери молоді людини є її інтерес. Інтерес - це форма пізнавальної потреби, яка забезпечує зосередженість особистості на розумінні мети діяльності та сприяє ознайомленню з новими фактами дійсності. Саме у сфері інтересу виникає спрямованість особистості, інтелектуальна та емоційна активність. У підлітковому віці чітко простежуються такі етапи розвитку інтересу

а) Виникнення нових інтересів. Ця фаза триває майже два роки. Ця фаза характеризується сумнівами, суперечливими соціальними та психологічними установками, неприйняттям авторитетів. Поява нових інтересів супроводжується скороченням і відмиранням існуючих систем інтересів і формуванням перших переживань, пов'язаних з підлітковим віком. На думку Виготського, поєднання цих двох елементів часто призводить до загального занепаду, а іноді навіть до повної втрати інтересу. Ця деструктивна тенденція означає, що підліток врешті-решт залишає дитинство. Ця фаза також характеризується песимізмом, розривом попередніх дитячих зв'язків, включаючи дружбу, бажання побути на самоті, радикальною зміною ставлення до інших і нехтуванням правилами соціальної поведінки;

б) розвиток нових інтересів. Спочатку вони можуть бути численними і різноманітними. Поступово, через диференціацію, визначаються і закріплюються головні інтереси. Романтичні прагнення стають вибором одного з найбільш стійких інтересів, який є реалістичним і практичним. Більшість з них безпосередньо пов'язані з головною віссю життя підлітка і визначають спрямованість його особистості. На цьому етапі розширюються і зміцнюються соціальні зв'язки, але це залежить переважно від матеріальних умов життя підлітка і конкретного соціального середовища. За несприятливих умов процес розвитку соціальних зв'язків нетривалий, а сфера інтересів підлітка обмежена [36].

Г. І. Щукіна підкреслює, що у значної частини школярів (особливо підлітків) домінують пізнавальні інтереси, спрямовані на практичне застосування знань. Пізнавальні інтереси цих учнів часто пов'язані зі схильністю до практичної та трудової діяльності, а їх значення у формуванні пізнавальних інтересів є значним, але ще не вивченим [48, с. 94].

Мотивацію можна визначити двома способами. Перший - розглядати мотивацію зі структурної точки зору, як сукупність чинників і мотивів. Наприклад, за схемою В. Д. Шадрікова, мотивація визначається потребами, цілями, рівнем домагань та ідеалів людини, умовами діяльності (об'єктивними, зовнішніми, суб'єктивними та внутрішніми: знаннями, вміннями, навичками, здібностями та особистісними особливостями), її світоглядом, переконаннями та спрямованістю. Ці фактори враховуються при прийнятті рішень і формуванні намірів.

Другий підхід розглядає мотивацію як динамічне явище, процес або механізм, а не як статичне. В обох випадках мотивація розглядається як вторинне явище по відношенню до мотивації до навчання. Крім того, у другому випадку мотивація виступає як засіб або механізм реалізації наявних мотивів. Мотивація з'являється тоді, коли виникає ситуація, яка дозволяє реалізувати наявний мотив. Іншими словами, це процес регуляції діяльності за допомогою мотивації; В. А. Іванніков вважає, що мотиваційний процес починається з усвідомлення мотиву. Таке трактування мотивації пов'язане з тим, що мотивація розуміється як об'єкт задоволення бажання (О. М. Леонтьєв), тобто вона передається людині як би в готовому вигляді. Його не потрібно формувати, а лише актуалізувати (викликати його образ у свідомості людини) [28].

Коли йдеться про зв'язок між мотивацією до навчання та академічною успішністю, варто зазначити, що студенти з пізнавальною мотивацією до навчання, як правило, демонструють кращу академічну успішність. Вони зберігають сильний інтерес до навчання, навіть коли перебувають у

невигідному становищі. Такі учні мають високу мотивацію до навчання, прагнуть досягти успіху і мають високі амбіції. Учні з низьким рівнем успішності менше усвідомлюють власну мотивацію до навчання. Їх приваблює зміст навчальної діяльності, але їхні пізнавальні потреби менш виражені. Вони також менш амбіційні, з вираженою мотивацією "не потрапити в халепу". Однак висока успішність не обов'язково пов'язана з розвитком високої пізнавальної мотивації. Хороша успішність забезпечується добре розвиненими соціальними мотивами (переважно пов'язаними з обов'язком і відповідальністю) та мотивами, пов'язаними з престижем.

Мотивація визначається особливостями навчального закладу, організацією навчального процесу, суб'єктивними характеристиками вчителя, особливо його ставленням до учня та особливостями предмета, крім того, суб'єктивними характеристиками самого учня.

У середніх класах у багатьох учнів формується звичка довго триматися за поставлену мету і підпорядковувати їй свою поведінку. У підлітковому віці спостерігається наполегливість у досягненні цілей і подоланні труднощів на цьому шляху, а розвиток установки на вибір робить всю поведінку підлітка цілеспрямованою.

Наприкінці підліткового віку у підлітків розвивається здатність ставити перед собою перспективні цілі, пов'язані з майбутнім [24].

Якщо дитина не розуміє значущості того чи іншого предмета і не знає, навіщо їй потрібні знання в цій галузі, вона вважає навчання марним.

Таким чином, мотиваційна сфера підлітків характеризується поєднанням і взаємопроникненням широких соціальних мотивів і пізнавальних мотивів, притаманних самому процесу навчання. Формування мотивації передбачає розвиток соціальної мотивації дитини.

Підлітки повинні розуміти, де знання, отримані в школі, можуть стати їм у пригоді, які соціальні потреби вони можуть задовольнити і знайти сенс у

вивченні тих чи інших предметів. Дорослі повинні підтримувати переконання дитини в тому, що знання корисні, що вони необхідні для життя, що краще бути розумним і освіченим, і не створювати у свідомості дитини сумнівів щодо цінності освіти. Також необхідно розвивати пізнавальну мотивацію та інтерес до навчання. Тому предметні заняття мають бути побудовані таким чином, щоб діти отримували нові знання в процесі навчання і мали можливість самостійно шукати і використовувати ці знання.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Сьогодні мотивацію як психічне явище трактують по-різному. В одному випадку - як сукупність чинників, що підтримують, спрямовують, тобто детермінують поведінку; в іншому - як сукупність мотивів; в третьому - як імпульси, що викликають активність організму і визначають її спрямованість. Крім того, мотивація розглядається як процес психічної регуляції діяльності, як процес мотиваційної дії, як сукупність процесів, що відповідають за мотивацію і діяльність, і як механізм, що визначає виникнення, спрямованість і спосіб здійснення тієї чи іншої форми діяльності.

До структури мотиваційної сфери людської діяльності зазвичай включають потреби, мотиви та цілі. Потреба - це необхідність людини в чомусь. Мотиви - це внутрішні рушійні сили, які спонукають людину до певної діяльності. Мета діяльності - це уявлення про результат, якого людина має намір досягти, займаючись цією діяльністю.

Підлітковий вік - це не перехідний період, а складний етап у процесі особистісного розвитку, що характеризується багатоступневими характеристиками соціального дозрівання. Відбуваються значні зміни в самосприйнятті. Виникає почуття дорослості, дорослості, яке стає центральним новоутворенням ранньої юності, і, якщо не дорослості, то принаймні пристрасного бажання виглядати і сприйматися як дорослий. Щоб захистити свої нові права, підлітки захищають багато сфер свого життя від батьківського контролю, часто вступаючи в суперечку з батьками. З огляду на це, ми завжди можемо знайти підходи до підлітків, які перебувають у процесі навчання.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Особливості мотиваційної сфери підлітків

Мотивація найтісніше пов'язана з емоціями. Емоційно-ціннісні установки та оціночні ставлення людини виражають значущі для неї моменти і становлять загальну сферу, в якій розгортаються не тільки пасивні емоційні процеси і переживання, а й активні та ефективні власне мотиваційні процеси. Мотивація дії принципово неможлива поза сферою емоцій, мотивів і цінностей [16].

На думку Л.С. Виготського, «у структурі особистості підлітка немає нічого стійкого, остаточного і нерухомого» [8]. Саме нестабільність особистості породжує суперечливі бажання та поведінку. Вона проявляється насамперед в емоційній «вибуховості» - частій зміні настрою, емоційній нестабільності, пов'язаній зі статевим дозріванням і фізіологічними змінами в організмі. Але особистісна нестабільність - це більше, ніж просто емоційні перепади. Підлітки характеризуються моральною нестабільністю. Необхідність відповідати очікуванням, зацікленість на схваленні та авторитеті визначають нестабільність підліткової поведінки і роблять її залежною від зовнішнього впливу. Остання думка часто є вирішальною, оскільки підліток шукає референтні групи серед однолітків і потребує близьких друзів. Іноді під впливом друзів і груп («заради однолітків») діти приймають рішення, які не прийняли б самостійно і про які згодом шкодують. Підлітки також мають нестабільну самооцінку. Про особистісну нестабільність у підлітковому віці можна судити і за фактичною появою дуже

різних, часто діаметрально протилежних якостей і суперечливих характерів і прагнень. У підлітковому віці одне і те ж бажання дитини бути визнаною і шанованою оточуючими поєднується з показною незалежністю і вихваланням своїх недоліків, з сором'язливістю і хвалькуватістю, сентиментальністю і холодністю, чуттєвими фантазіями і сухою мудрістю. Підлітки виступають проти авторитетів і загальноприйнятих правил, поклоняються випадковим кумирам [45].

Зазвичай люди по-різному сприймають і пояснюють причини своєї поведінки та вчинків. Дослідження зарубіжних психологів показали, що особливості психологічної причинності мають значний вплив на різні особливості людської поведінки. Найбільш типовими поясненнями, які люди дають, чому їхня поведінка не спрацьовує, є брак здібностей, брак зусиль і брак везіння. Психологічна причинність є постійно діючим фактором, який відіграє важливу роль у навчальній діяльності. Ідея зарубіжних психологів про універсальний позитивний вплив на мотивацію поведінки: невдачу завжди слід пояснювати недостатніми зусиллями. Підвищення рівня внутрішньої мотивації в навчальній діяльності молодих людей відбувається завдяки тому, що вони пов'язують причини невдач у навчанні з внутрішнім, нестабільним, але контрольованим фактором: власними зусиллями [17].

Таким чином, мотиваційна сфера особистості формується і розвивається в безпосередньому зв'язку з системою діяльності та соціальних відносин, в які підлітки включаються в процесі свого розвитку. Мотиваційна сфера особистості схильна не тільки до розвитку, але й до деструктивних впливів різного роду. У мотиваційній сфері особистості все більше місце займає прагнення до самореалізації. Інтенсивно формується прагнення до справедливості.

2.2. Характеристика вибірки та процедура дослідження

Для дослідження сформованості мотиваційної сфери підлітків було проведено опитування у 30 респондентів в межах від 13 до 15 років (дівчата – 18, хлопців – 12).

Для проведення дослідження в даній роботі використано наступні методики:

Опитувальник «Потреба у досягненні» Ю.М. Орлова [31]

Методика потреба в досягненні мети використовується для вимірювання потреби в досягненні мети, успіху і в цілому досягнень. Чим вище у людини самооцінка, тим більше він активний і націлений на досягнення. Потреба в досягненні перетворюється в такому випадку в особистісне властивість, установку.

Шкала оцінки потреби в досягненні успіху довела свою ефективність при підборі кадрів, оцінці мотивації праці, роботі з резервами кадрів, супроводі резерву кадрів на висунення, діагностиці якостей, необхідних керівнику, в психології спорту та інших областях.

Мотивація досягнення (успіху, мети) виражається в прагненні до поліпшення результатів, наполегливості в досягненні своїх цілей, і впливає на все людське життя.

Даний тест-опитувальник був розроблений Ю. М. Орловим у 1978 році. Методика включає в себе 23 питання. Середній час тестування - 10-15 хвилин.

Респонденту пропонується відповісти на 23 питання «так» або «ні» (див. Додаток А).

Обробка та інтерпретація результатів. Відповідно за ключем (див. табл. 2.1) підраховується сума балів, за кожну відповідь нараховується по 1 балу.

Мінімальна кількість балів – 0, максимальна – 23. Інтерпретація рівня потреби проходить відповідно отриманим даним (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.1

Ключ до тесту

Відповіді «так»	Відповіді «Ні»
2,6,7,8,14,16,18,19,21,22,23	1,3,4,5,9,11,12,13,15,17,20

Таблиця 2.2

Рівні потреби

Низький	Нижче середнього	середній	Підвищений	Високий
0-6	7-9	10-15	16-18	19-23

Опитувальник аффіліації А. Мехрабіана [37]

Альберт Мехрабіан в своєму тесті, методикою розглядає дві важливі мотиваційні тенденції індивідуума: рівень аффіліації (прагнення зближення з людьми або бути прийнятим суспільством) і рівень чутливості до відкидання (стан сильного страху). Автор розробив комплексний опитувальник: 30 і 32 пункти питань, які відповідно показують рівень позитивного і негативного очікування респондента при міжособистісних контактах (див. Додаток Б).

Під аффіліацією розуміється потреба людини у встановленні, збереженні і зміцненні добрих відносин з людьми. Індивід, що володіє цією потребою, не тільки постійно прагне до людей і відчуває задоволення від емоційно позитивного спілкування з ними, але в людських відносинах бачить один з головних смислів життя. Іноді ця потреба стає для людини настільки значущою, що переважає інші.

Також є своя шкала оцінювання відповідей: ні так, ні ні (0); скоріше не згоден, ніж згоден (-1); не згоден (-2); повністю не згоден (-3); швидше згоден, ніж не згоден (+1); згоден (+2); повністю згоден (+3). Щоб зробити підрахунок

остаточного результату потрібно використовувати ключ і перекладну оціночну шкалу.

Обробка та інтерпретація даних. По кожній з представлених вище шкал окремо визначається сума балів, отриманих випробуванним. Для цього користуються ключем і перекладними оціночними шкалами, представленими нижче (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Ключ до шкали «Прагнення до людей»
+1, +2, -3, -4, 5+, -6, +7, -8, -9, -10, -11, +12, -13, +14, +15, -16, +17, -18, -19, +20, -21, +22, -23, -24, -25, +26, -27, -28, -29, +30
Ключ до шкали «страх бути відкинутим»
+1,+2, +3, +4, -5, -6, +7, +8, +9, +10, -11, +12, -13, +14, +15, -16, +17, +18, +19, -20, -21, +22, +23, -24, +25, -26, +27, +28, -29, +30, -31, +32

Для визначення суми балів за кожною шкалою використовується наступна процедура. Пунктам опитувальника, позначеним в ключі знаками»+", приписуються бали відповідно до наступної перекладної шкалою, де в чисельнику представлені оцінки, дані випробуваними відповідним судженням – а в знаменнику - ті бали, які в кінцевому рахунку повинні отримати ці пункти шкали, і які підсумовуються (див. табл. 2.4):

Таблиця 2.4

-3	-2	-1	0	1	2	3
1	2	3	4	5	6	7

Пунктам опитувальника, позначеним в ключі знаком «-», точно так же приписуються бали, але відповідно до іншого співвідношенням (див. табл. 2.5):

Таблиця 2.5

Бали

-3	-2	-1	0	1	2	3
7	6	5	4	3	2	1

Висновки про рівень розвитку

Для кожного з випробовуваних окремо встановлюються рівень розвитку мотиву «прагнення до людей» і рівень розвитку мотиву «боязнь бути відкинутим». При цьому користуються наступною сумарною шкалою (див. табл. 2.6):

Таблиця 2.6

Сумарна шкала

Сума балів	Рівень розвитку мотиву
Від 32 до 80	Низький рівень
Від 81 до 176	Середній рівень
Від 177 до 224	Високий рівень

Можливі наступні типові поєднання двох обговорюваних мотивів і способи їх інтерпретації:

1. Високий рівень розвитку мотиву "прагнення до людей«, що поєднується з високим рівнем розвитку мотиву «боязнь бути відкинутим». Людина, що має таке поєднання обох мотивів, характеризується сильно вираженим внутрішнім конфліктом між прагненням до людей і їх уникненням, який виникає кожен раз, коли йому доводиться зустрічатися з незнайомими людьми.

2. Високий рівень розвитку мотиву «прагнення до людей», що поєднується з низьким рівнем розвитку мотиву «боязнь бути відкинутим».

Така людина активно шукає контактів і спілкування з людьми, відчуючи від цього в основному тільки позитивні емоції.

3. Високий рівень розвитку мотиву "боязнь бути відкинутим «в сукупності з низьким рівнем розвитку мотиву» прагнення до людей" Людина, що володіє таким поєднанням обох мотивів, навпаки, активно уникає контактів з людьми, шукає самотності.

4. Низький рівень розвитку обох мотивів. Таке поєднання даних мотиваційних тенденцій характеризує людину, яка, живучи серед людей, спілкуючись з ними, не відчуває від цього ні позитивних, ні негативних емоцій і добре себе почуває як серед людей, так і без них.

При середніх значеннях мотиваційних тенденцій «прагнення до людей» і «боязнь бути відкинутим» нічого певного про можливу поведінку людини і його переживаннях, пов'язаних з людськими відносинами, сказати не можна.

Методика діагностики самооцінки мотивації схвалення (Шкала брехні) Д. Марлоу та Д. Крауна [28]

Методика діагностики самооцінки мотивації схвалення Марлоу-Крауна-опитувальник, призначений для оцінки щирості відповідей випробовуваних. Методика розроблена психологами Дугласом П. Крауном і Девідом А. Марлоу (1960, 1964). Переклад і адаптація були здійснені Ю.Л. Ханіним у 1974 році.

Методика складається з 20 тверджень (див. Додаток В), якщо респондент згоден з твердженням і воно відповідає особливостям його поведінки, то він відповідає «так», якщо невірно, то «ні».

Обробка та інтерпретація результатів. За кожну відповідь яка співпадає з ключем (див. табл. 2.7) нараховується по 1 балу

Таблиця 2.7

Ключ до методики діагностики самооцінки мотивації схвалення

Відповідь «так»	1, 2, 3, 4, 5, 8, 11, 14, 15, 16, 20.
Відповідь «ні»	6, 7, 9, 10, 12, 13, 17, 18, 19.

Загальний підсумковий показник «мотивації схвалення» в шкалі виходить підсумовуванням усіх «працюючих» питань.

Чим вищий підсумковий показник, тим вища мотивація схвалення і тим, отже, вища готовність людини уявити перед іншими як цілком відповідного соціальним нормам.

Низькі показники можуть свідчити як про неприйняття традиційних норм, і про зайву вимогливість себе.

Методика діагностики ступеня задоволення основних потреб (метод парних порівнянь В.В. Скворцова) [36]

Дана методика дозволяє виявити базові потреби-мотиватори особистості і групи. Її основою є процедура парних порівнянь. Знання таких потреб дозволяє ефективно будувати систему мотивації в робочій групі, а співробітникам розуміти, заради чого вони готові працювати.

Респонденту пропонується 15 тверджень, які він має оцінити, попарно порівнюючи між собою. Спочатку оцінюється перше твердження з другим, третім тощо в результат вписується у 1 колонку (див. Додаток Г). Потім те саме робиться з другим твердженням, порівнюючи його спочатку з 3-м, потім з 4-м тощо, і вписуються результати у другу колонку.

Ключ до тесту

а) Закінчивши роботу, підраховується кількість балів (тобто виборів), що випали на кожне твердження.

Обирається 5 тверджень, що отримали найбільшу кількість балів, і розташовуються по ієрархії.

Це основні потреби.

б) Для визначення ступеня задоволеності 5-ти основних потреб, підраховується сума балів з п'яти секцій з наступних питань:

1. Матеріальні потреби: 4, 8, 13;
2. Потреби в безпеці: 3, 6, 10;
3. Соціальні (міжособистісні) потреби: 2, 5, 15;
4. Потреби у визнанні: 1, 9, 12
5. Потреби в самовираженні: 7, 11, 14

2.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального експерименту

Експеримент складався з 4 етапів.

На першому етапі дослідження була проведена методикою «Діагностика самооцінки мотивації схвалення (Д.Марлоу та Д.Крауна)». Згідно з результатами дослідження було отримано данні щодо рівня мотивації до схвалення, що відображені в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

**Результати дослідження за методикою «Діагностика самооцінки
мотивації схвалення (Д.Марлоу та Д.Крауна)**

№	Респондент	Вік	Кількість балів	Рівень мотивації схвалення
1	Марія Ш.	15	15	Високий
2	Максим С	15	11	Середній
3	Єлизавета Р.	15	6	Низький
4	В'ячеслав З.	14	4	Низький
5	Андрій Ш.	15	9	Середній
6	Олексій К.	15	12	Середній
7	Максим П.	14	14	Високий
8	Ольга Н.	14	13	Середній
9	Вікторія К.	15	9	Середній
10	Аліна К.	14	15	Високий
11	Євгенія М.	14	11	Середній
12	Артем Ц.	13	14	Високий
13	Роман Б.	15	6	Низький
14	Данило А.	13	13	Середній
15	Ілона С.	13	8	Середній
16	Вероніка М.	14	15	Високий
17	Катерина М.	13	10	Середній
18	Павло П.	13	7	Середній
19	Ігор Б.	15	7	Середній
20	Віктор М.	14	8	Середній
21	Дмитро С.	15	14	Високий
22	Юлія Н.	14	3	Низький
23	Анна М.	15	9	Середній
24	Антон Х.	15	8	Середній

25	Тетяна Н.	13	12	Середній
26	Діана М.	13	15	Високий
27	Олександра Р.	14	6	Низький
28	Валерія Б.	15	9	Середній
29	Максим С.	14	11	Середній
30	Людмила Б.	15	7	Середній

Рівень мотивації до схвалення опитуваних в процентному співвідношенні представлено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Сегментограма результатів діагностики рівня мотивації до схвалення за методикою «Діагностика самооцінки мотивації схвалення (шкала брехні)» (Д.Марлоу та Д. Крауна)

За результатами тестування було отримано наступні дані. Серед опитуваних у 5 респондентів низький рівень мотивації до схвалення, що свідчить про неприйняття соціальних норм, не намагаються виглядати краще в очах оточуючих, не властива категоричність суджень у свою сторону.

У 18 респондентів виявлено середній рівень мотивації до схвалення, свідчить про бажання виглядати в очах оточуючих відповідно соціальним нормам, це властиво для більшості людей. Це дає можливість для самостійності в судженнях про себе.

Високий рівень мотивації було виявлено у 7 респондентів, що можна розглядати з двох сторін: або не щирі з експериментатором, або не щирі самі з собою. Властива категоричність суджень про себе.

На другому етапі дослідження було проведено опитувальник «Потреба у досягненні» Ю.М. Орлова (див. Додаток А).

Результати дослідження за методикою наступні: у 1 респондента виявлено низький рівень потреби у досягненнях; 7 респондентів мають знижений рівень; середній рівень виявлено у 18 респондентів; підвищений рівень у чотирьох респондентів. Таблицю з результатами можна побачити в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

**Результати дослідження за методикою «Мотивація у досягненні»
Ю.М. Орлова**

№	Респондент	Вік	Кількість балів	Рівень потреби у досягненні
1	Марія Ш.	15	14	Середній
2	Максим С	15	12	Середній
3	Єлизавета Р.	15	13	Середній
4	В'ячеслав З.	14	14	Середній
5	Андрій Ш.	15	13	Середній
6	Олексій К.	15	13	Середній
7	Максим П.	14	13	Середній
8	Ольга Н.	14	14	Середній

9	Вікторія К.	15	4	Низький
10	Аліна К.	14	10	Середній
11	Євгенія М.	14	12	Середній
12	Артем Ц.	13	7	Знижений
13	Роман Б.	15	16	Підвищений
14	Данило А.	13	8	Знижений
15	Ілона С.	13	14	Середній
16	Вероніка М.	14	13	Середній
17	Катерина М.	13	11	Середній
18	Павло П.	13	9	Знижений
19	Ігор Б.	15	17	Підвищений
20	Віктор М.	14	13	Середній
21	Дмитро С.	15	8	Середній
22	Юлія Н.	14	9	Знижений
23	Анна М.	15	8	Знижений
24	Антон Х.	15	16	Підвищений
25	Тетяна Н.	13	15	Підвищений
26	Діана М.	13	6	Знижений
27	Олександра Р.	14	12	Середній
28	Валерія Б.	15	8	Знижений
29	Максим С.	14	10	Середній
30	Людмила Б.	15	12	Середній

Рівень потреби у досягненнях опитуваних в процентному співвідношенні представлено на рис. 2.2.

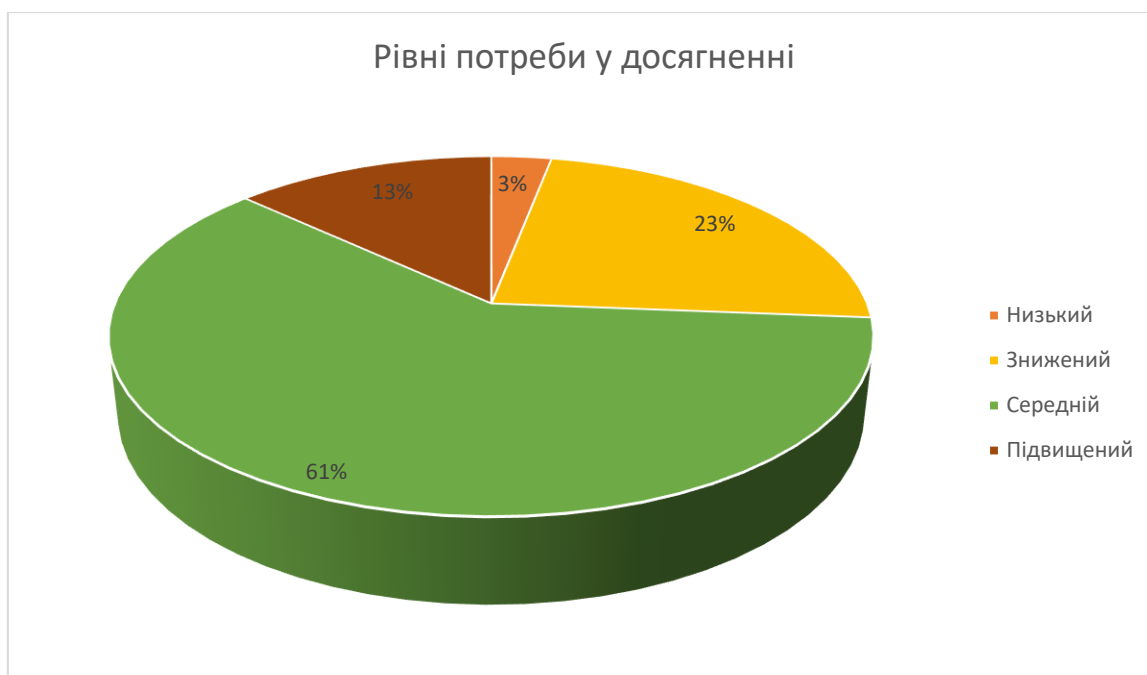

Рис. 2.2. Сегментограма результатів діагностики рівня потреби у досягненні за методикою опитувальника «Потреба у досягненні» Ю.М. Орлова

Для дослідження ступеня задоволеності основних потреб було проведено методику «діагностика ступеня задоволення основних потреб» (метод парних порівнянь В.В. Скворцова) (див. Додаток Г).

Таблиця 2.10

Результати дослідження за методикою «діагностика рівня задоволення основних потреб» (метод парних порівнян В.В. Скворцова)

№	Респондент	Кількість балів за шкалами				
		Матеріальні потреби	Потреба в безпеці	Соціальні потреби	Потреба у визнанні	Потреба у самовираженні
1	Марія Ш.	22	9	18	22	32
2	Максим С	25	13	16	28	20
3	Єлизавета Р.	24	21	4	24	29
4	В'ячеслав З.	14	9	21	17	39
5	Андрій Ш.	34	15	25	21	23

6	Олексій К.	13	20	19	24	27
7	Максим П.	9	17	9	32	35
8	Ольга Н.	35	21	10	29	9
9	Вікторія К.	16	18	29	21	21
10	Аліна К.	19	23	16	22	23
11	Євгенія М.	31	24	5	30	14
12	Артем Ц.	19	23	16	22	23
13	Роман Б.	18	15	28	13	31
14	Данило А.	23	17	3	33	29
15	Ілона С.	18	19	23	20	25
16	Вероніка М.	22	19	8	27	25
17	Катерина М.	13	17	28	24	22
18	Павло П.	22	10	17	21	33
19	Ігор Б.	19	23	16	22	23
20	Віктор М.	35	20	9	19	21
21	Дмитро С.	17	17	28	22	22
22	Юлія Н.	35	21	10	29	9
23	Анна М.	13	17	28	24	22
24	Антон Х.	22	19	9	13	27
25	Тетяна Н.	32	23	13	29	9
26	Діана М.	18	15	28	13	31
27	Олександра Р.	14	9	21	17	39
28	Валерія Б.	35	21	10	29	9
29	Максим С.	13	17	28	24	22
30	Людмила Б.	13	20	19	24	27

За результатами можна зробити такі висновки:

Шкала «матеріальні потреби» повністю задоволена у 6 респондентів, частково задоволена у 17 респондентів, цілком незадоволена у 7 респондентів.

За шкалою «потреба в безпеці» потреба повністю задоволена у 5 респондентів, частково у 25-ти респондентів.

Шкала «соціальні потреби» задоволена у 11 респондентів, частково задоволена у 7 респондентів, незадоволена потреба у 15 респондентів.

Шкала «потреба у визнанні» задоволена у 3 респондентів, частково у 18, незадоволена у 9.

За шкалою «потреба у самовираженні» потреба задоволена лише у 4 респондентів, у 14 – частково, та повністю незадоволена у 12.

На четвертому етапі було проведено опитувальник афіліації А. Мехрабіана (див. Додаток Б).

Результати дослідження представленні у вигляді таблиці (див табл. 2.11).

Таблиця 2.11

**Результати дослідження за методикою «опитувальник афіліації»
А.Мехрабіана**

№	Респондент	Вік	Бали за шкалою ПП	Рівень розвитку мотиву	Бали за шкалою СВ	Рівень розвитку мотиву
1	Марія Ш.	15	108	середній	128	середній
2	Максим С	15	111	середній	137	середній
3	Єлизавета Р.	15	97	середній	122	середній
4	В'ячеслав З.	14	134	середній	107	середній
5	Андрій Ш.	15	99	середній	137	середній
6	Олексій К.	15	110	середній	132	середній

7	Максим П.	14	106	середній	84	середній
8	Ольга Н.	14	146	середній	91	середній
9	Вікторія К.	15	86	середній	156	середній
10	Аліна К.	14	169	середній	75	низький
11	Євгенія М.	14	152	середній	178	високий
12	Артем Ц.	13	116	середній	135	Середній
13	Роман Б.	15	119	Середній	139	середній
14	Данило А.	13	79	низький	88	середній
15	Ілона С.	13	118	середній	108	середній
16	Вероніка М.	14	177	високий	196	високий
17	Катерина М.	13	116	середній	149	середній
18	Павло П.	13	123	середній	131	середній
19	Ігор Б.	15	111	середній	127	середній
20	Віктор М.	14	126	середній	127	середній
21	Дмитро С.	15	158	середній	81	середній
22	Юлія Н.	14	60	низький	118	середній
23	Анна М.	15	116	середній	116	середній
24	Антон Х.	15	74	низький	127	середній
25	Тетяна Н.	13	104	середній	136	середній
26	Діана М.	13	120	середній	127	середній
27	Олександра Р.	14	121	середній	134	середній
28	Валерія Б.	15	128	середній	108	середній
29	Максим С.	14	113	середній	120	середній
30	Людмила Б.	15	105	середній	110	середній

Рівні «потреба до прийняття» та «страх відкидання» за результатами дослідження представлено на рис. 2.3.

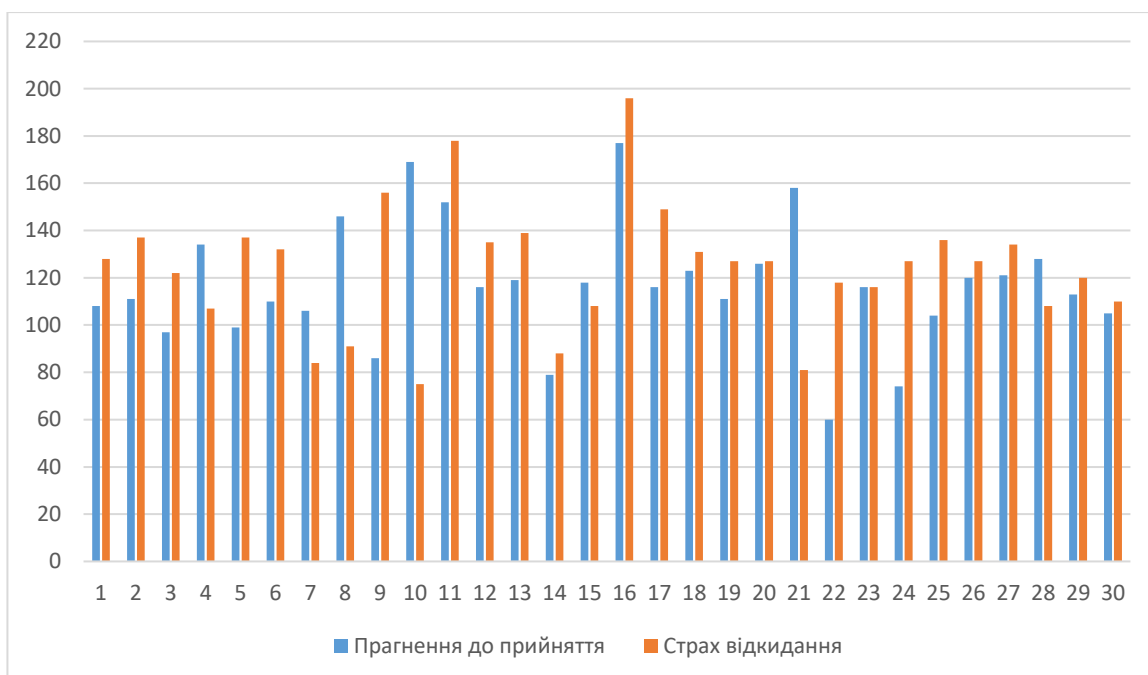

Рис. 2.3. Гістограма розподілу за методикою «опитувальник афіліації» А.Мехрабіана

Як видно за результатами, більша частина респондентів (87%) має середній розвиток обох мотивів. У трьох респондентів було виявлено низький рівень розвитку мотиву «прагнення до прийняття». Один респондент має високий рівень розвитку мотиву за двома шкалами, що може свідчити про сильно виражений внутрішній конфлікт між прагненням до людей і їх уникненням, який виникає кожен раз, коли йому доводиться зустрічатися з незнайомими людьми. Низький рівень розвитку мотиву за шкалою «страх відкидання» у одного респондента. Високий рівень за шкалою «страх відкидання» виявлено також у одного респондента.

2.4. Практичні рекомендації щодо розвитку мотиваційної сфери підлітків

Складаючи різного роду корекційні програми, необхідно спиратися на наступні принципи:

1. Принцип системності корекційних, профілактичних і розвиваючих завдань.
2. Принцип єдності корекції й діагностики.
3. Принцип пріоритетності корекції каузального типу
4. Діяльнісний принцип корекції.
5. Принцип врахування психологічних, вікових та індивідуальних особливостей клієнта.
6. Принцип комплексності методів психологічного впливу.
7. Принцип активного залучення найближчого соціального оточення до участі в корекційній програмі.
8. Принцип опори на різні рівні організації психічних процесів.
9. Принцип програмованого навчання.
10. Принцип зростання складності.
11. Принцип врахування обсягу й ступеня розмаїтості матеріалу.
12. Принцип врахування емоційної складності матеріалу [54].

Завдання тренінгової програми:

- формувати адекватну самооцінку і впевнену поведінку;
- формувати мотивацію до успіху;

- навчитися способам емоційної саморегуляції (зниження напруги, хвилювання, нервозності).

Заняття 1

Вправа . Частини мого "я" [49].

Час: 20 хв.

Матеріали: Папір, набори кольорових олівців (6 кольорів).

Опис: Ведучий пропонує дітям згадати, якими вони бувають в різних випадках, в залежності від обставин (часом настільки несхожими на себе самих, ніби це різні люди), як вони, трапляється, ведуть внутрішній діалог з собою, і спробувати намалювати ці різні частини свого «я». Це можна зробити так, як вийде, можливо, символічно. Після виконання завдання учасники, в тому числі ведучий, по черзі показуючи свої малюнки групі, розповідають, що на них зображено. Підлітки обмінюються враженнями, чи важко було виконати завдання, чи важко розповісти, що зобразили. За згодою кожного з учасників ведучий збирає малюнки (бажаючі можуть залишити їх собі) з умовою, що вони не будуть показані нікому з учнів або вчителів, але учасники можуть їх подивитися до і після занять.

Вправа." Вчимося розслаблятися» [49].

Час: 15 хв.

Опис:"Сядемо зручніше. Спина розслаблена, спирається на спинку стільця, руки спокійно лежать на колінах. Можна закрити очі. Зробимо по десять глибоких повільних вдихів і видихів. Щоб уповільнити їх, вдихаючи, порахуємо про себе до семи, а видихаючи - до дев'яти. Можна і не вважати - дивлячись як легше. Почавши

Вправа "Сильні сторони" [50]

Мета вправи: формування вміння ставити цілі і завдання.

Час: 10 хв.

Опис: Уявіть собі - ви виходите зі школи і у вас є завдання – зробити уроки. Які дії потрібно зробити, щоб почати виконувати домашнє завдання? Придумайте план дій.

Вправа " позитивні думки» [50].

Мета вправи: розвиток усвідомлення сильних сторін своєї особистості.

Час: 10 хв.

Опис: учасникам по колу пропонується доповнити фразу «" Я пишаюся собою за те ... »

Підведення підсумків.

Час: 5 хв.

Що нового на сьогоднішньому занятті ви дізналися? Що ви візьмете собі на озброєння? Подяка за активність дітям.

Заняття 2

Вправа "позитивні думки" [51].

Мета: розвиток усвідомлення сильних сторін своєї особистості.

Час: 15 хв.

Учасникам по колу пропонується доповнити фразу»Я пишаюся собою за те...". Не слід дивуватися, якщо деяким дітям буде складно говорити про себе позитивно. Необхідно створити атмосферу допомагає, стимулюючу хлопців до такої розмови.

Дана вправа спрямована на підтримку в учнях наступних проявів: позитивних думок про себе, симпатії до себе, здатності ставиться до себе з гумором, вираження гордості собою як людиною, опису з більшою точністю власних достоїнств і недоліків.

Після того як кожен учасник виступить, проводиться групова дискусія. Питання для дискусії можуть бути наступними:

1. Чи важливо знати, що ти можеш добре робити, а чого не можеш?
2. Де безпечно говорити про такі речі?
3. Чи треба процвітати у всьому?
4. Якими способами інші можуть спонукати тебе до сприятливого самосприйняття? Якими способами ти можеш зробити це сам?
5. Чи є різниця між підкресленням своїх достоїнств і хвастощами? У чому вона полягає?

Такі дискусії дають учням хороший привід для того, щоб оцінити свої здібності і приховані можливості. Вони починають розуміти, що навіть у самих «сильних» учнів є свої слабкості. А свої достоїнства є і у найбільш «слабких». Така установка призводить до розвитку більш сприятливого самовідчуття.

Вправа «щотижневий звіт» [51].

Мета: розвиток можливості аналізувати і регулювати своє повсякденне життя.

Час: 10 хв.

Кожному учаснику видається листок паперу з наступними питаннями:

1. Яка головна подія цього тижня?
2. Кого тобі вдалося краще пізнати на цьому тижні?
3. Що важливого ти дізнався про себе на цьому тижні?
4. Чи вніс ти якісь серйозні зміни у своє життя за цей тиждень?
5. Чим цей тиждень міг би бути кращим для тебе?

6. Виділив три важливих рішення, зроблені тобою на цьому тижні. Які результати цих рішень?

6. Чи будував ти на цьому тижні плани з приводу якихось Майбутніх подій?

7. Які незакінчені справи залишилися у тебе минулого тижня?

Потім відбувається колективне обговорення. Хлопці діляться своїми успіхами, аналізують свої невдачі і колективно шукають шляхи поліпшення ситуації в майбутньому.

Рефлексія «я сьогодні...».

Час: 10 хв.

Кожен з учасників продовжує запропоновану фразу, намагаючись не повторюватися.

Заняття 3

1. Вправа «Нобелівська премія» .[52]

Час: 30 хв

Мета: підвищення соціальної компетентності підлітків, переживання ситуації відповідальності перед людством, робота з мріями і фантазіями про майбутнє.

Обладнання: папір, письмове приладдя, олівці, фломастери, маркери, скотч, кнопки, пластилін.

Підготовка: написати на дошці чи ватмані пункти «Нобелівського виступу».

Процедура проведення: ведучий розповідає учасникам про Нобелівську премію , а потім пропонує ігрову ситуацію.

Ніхто не знає, які сюрпризи піднесе нам життя. Перенесемося в майбутнє. Уявіть собі, що ви відомий учений чи письменник, громадянський діяч. Нобелівський комітет прийняв рішення про присудження вам почесної премії. Урочисте вручення премії припускає відповідний виступ лауреатів — це є давньою традицією. Через якийсь час бажаючи одержати можливість виступити на церемонії вручення премії з відповідною промовою. Виберіть номінацію, з якої ви б хотіли одержати премію, і підготуйте виступ. Можете використовувати наступну схему.

Ведучий записує на дошці запитання, на основі яких учасники групи можуть побудувати свій виступ.

- Опишіть зроблене відкриття: наукові досягнення чи літературний твір.
- Поясніть, чому ваш внесок у науку чи літературу, справу миру, дістав таку високу оцінку.
- Виразіть слова подяки тим, хто допоміг вам домогтися подібного результату в роботі.
- Розкажіть про ваші плани на майбутнє.

Вправа «Лінія життя» [53].

Підліткам пропонується намалювати «графік подій». На горизонтальній осі — «час» - вказуються роки життя, не тільки минулі і справжні, а й майбутні. На вертикальній – «події» - значимість подій життя, яка відбивається висотою різнокольорових стовпчиків від 1 до 10. Синім кольором позначаються події минулого, червоним — сьогодення, зеленим — майбутнього.

Оптимальним вважається приблизно однакову кількість червоного, синього і зеленого кольорів. Наявність проблем з постановкою життєвих цілей вказує відсутність або мала кількість зеленого кольору.

Дискусія: Як протікало ваше життя до сьогоднішнього дня? У чому ваші успіхи і поразки? Про які події хотілося б забути? Яким ви бачите своє майбутнє? Чого хотіли б досягти? Яких ударів долі очікуєте?

Вправа «цілі і справи» [53].

Мета: розвиток навичок складання плану дій для досягнення мети.

Матеріали: папір, ручки, дошка.

Час: 15 хвилин.

Опис: ведучий: "важливо вміти відрізнити справи від цілей. Справи-те, що можна зробити, для того щоб досягти мети. Наприклад, при наявності однієї мети - добре відпочити ввечері, справи, що ведуть до неї, можуть бути різними: запросити гостей, домовитися з друзями піти на дискотеку, забратися в кімнату, щоб спокійно дивитися телевізор і т. п.

«Зараз вам необхідно буде протягом двох хвилин придумати максимум способів, як ви можете відпочити ввечері. Не зупиняйте свою фантазію, пишіть без зупинок».

Коли робота буде закінчена, ведучий записує на дошці найпопулярніший спосіб вечірнього відпочинку і пропонує хлопцям скласти список справ, які необхідно виконати, щоб вечір відбувся. Потім хлопцям належить визначити, скільки часу вони припускають затратити на виконання справ і до якого терміну ці справи повинні бути завершені.

Заняття 4

Вправа. «Емоційне насичення»[54].

Час: 25 хв.

Мета: Предмети і об'єкти, які подобаються людині, наділяються позитивними епітетами. Певні слова зв'язуються у вашій уяві з успіхом, красою, досконалістю. Вони мають позитивний емоційний сенс (наприклад,

слова "чудово!", "прекрасний", викликають позитивні емоції. Використовуючи ці епітети,» прив'язуючи " їх до предметів і до окремих елементів, можна сформувати інтерес до них. Внаслідок емоційного насичення (поєднання з позитивними, «приємними» епітетами та емоціями) певні предмети стають для вас більш привабливими і цікавими. Для того щоб сформувалося відповідне позитивне ставлення до предметів (об'єктів) вашої діяльності, процес емоційного насичення повинен бути досить тривалим.

Завдання

1. Випишіть 20 слів, які вам найбільше подобаються, які викликають позитивні емоції.
2. Запишіть 15-20 прикметників (епітетів, якими ви наділяєте подобаються вам предмети (наприклад, «чудовий», «прекрасний»).
3. Запишіть 10 компонентів (структурних компонентів або параметрів) предмета (об'єкта, до якого ви хочете сформувати інтерес. Наприклад, якщо це автомобіль, то серед елементів можуть бути мотор, гальма, кермо, корпус, дизайн. А якщо ви прагнете розвинути свій інтерес до психології, то в якості компонентів можуть виступати психічні процеси і функції (пам'ять, увага, увага, мислення, мотивація і т.п.).
4. Кожен компонент (елемент) вашої діяльності (з десяти записаних) насичуйте позитивними (приємними для вас) епітетами. Охарактеризуйте кожен елемент (структурний компонент) з позитивної сторони.

Вправа «Похвала самому собі» [54].

Мета: Навчитися схвалювати, підбадьорювати і надихати самого себе, оскільки це дуже допомагає в роботі. Згадуючи і емоційно підкріплюючи дії, які в минулому приводили до успіху, ви надихаєте себе на подальші досягнення.

Завдання:

1. Згадайте подію, коли ви досягли успіху, проявивши наполегливість, цілеспрямованість, кмітливість і т.п. згадайте емоційний стан (задоволення, підйом, в якому перебували в ситуації успіху і перемоги.

2. Похваліть самого себе. Скажіть самому собі кілька приємних слів. Наприклад « " Молодець! Чудова робота / так і далі тримати!»

3. Зобов'яжіть себе і далі так працювати (наприклад, проявити наполегливість і т.п.).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У даному розділі представлено результати проведення чотирьох психодіагностичних методик: 1. опитувальник «потреба у досягненні» Ю.М. Орлова, 2. Опитувальник аффіліації А. Мехрабіана, 3. Методика діагностики самооцінки мотивації схвалення Д. Марлоу та Д. Крауна, 4. Методика діагностики ступеня задоволення основних потреб. До експериментальної групи увійшло 30 осіб віком від 13 до 15 років.

За результатами методики «діагностика самооцінки мотивації схвалення (шкала брехні) Д. Марлоу та Д. Крауна були отримані результати:

- низький рівень мотивації виявлено у 17% (5 респондентів);
- Середній рівень мотивації у 60% (18 респондентів);
- Високий рівень мотивації у 23% (7 респондентів);

Результати дослідження за методикою «Мотивація у досягненні» Ю.М. Орлова наступні:

- Низький рівень потреби у досягненнях виявлено у 3% (1 респондент);
- Знижений рівень потреби у досягненні 23% (7 респондентів);
- Середній рівень виявлено у 61% (18 респондентів);
- Підвищений рівень у 13% (4 респондента)

За результатами «діагностика ступеня задоволення основних потреб» (метод парних порівнянь В.В. Скворцова) отримано такі результати:

Шкала «матеріальні потреби»:

- повністю задоволена у 6 респондентів;
- частково задоволена у 17 респондентів;
- цілком незадоволена у 7 респондентів.

За шкалою «потреба в безпеці»:

- потреба повністю задоволена у 5 респондентів;

- частково у 25-ти респондентів.

Шкала «соціальні потреби»:

- задоволена у 11 респондентів;
- частково задоволена у 18 респондентів;
- незадоволена потреба у 1 респондента.

Шкала «потреба у визнанні»:

- задоволена у 3 респондентів;
- частково задоволена у 18 респондентів;
- незадоволена у 9 респондентів.

За шкалою «потреба у самовираженні»:

- потреба задоволена лише у 4 респондентів;
- Частково задоволена у 14 респондентів;
- Повністю незадоволена у 12 респондентів.

За результатами дослідження за методикою «опитування афіліації» А. Мехрабіана 24 респондента (80%) має середній розвиток обох мотивів. У 3 респондентів було виявлено низький рівень розвитку мотиву «прагнення до прийняття». Один респондент має високий рівень розвитку мотиву за двома шкалами, що може свідчити про сильно виражений внутрішнім конфлікт між прагненням до людей і їх уникненням, який виникає кожен раз, коли йому доводиться зустрічатися з незнайомими людьми. Низький рівень розвитку мотиву за шкалою «страх відкидання» у одного респондента. Високий рівень за шкалою «страх відкидання» виявлено також у одного респондента.

Розроблено практичні рекомендації у вигляді програми тренінгу розвитку мотиваційної сфери підлітків. Завданнями були: формування адекватну самооцінку і впевнену поведінку; формування мотивацію до успіху; навчитися способам емоційної саморегуляції (зниження напруги, хвилювання, нервозності).

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі проведено аналіз психологічної і педагогічної літератури з проблеми розвитку мотиваційної сфери підлітків. Мотиваційну сферу було розглянуто такими вченими: концепції підліткового віку (Д.Б. Ельконін, Л.І. Божович, та ін.); підходи до вивчення мотиваційної сфери (А.Маслоу, х. Хекхаузен, Е. і. Ільїн та ін.); принцип єдності свідомості і діяльності (Л.Виготський, Г.Костюк, О.Леонтьєв, С.Максименко); концептуальні положення про сутність і становлення майбутньої професійної ідентичності особистості (Ю.Бохонкова, Т.Буякас, О.Єрмолаєва, В.Злишков, М.Тоба).

2. Підлітковий вік - це не перехідний період, а складний етап у процесі розвитку особистості, що характеризується багатоступневими характеристиками соціального дозрівання. Відбуваються значні зміни в самосприйнятті.. Щоб захистити свої нові права, підлітки захищають багато сфер свого життя від батьківського контролю, часто сперечаючись з батьками. Пам'ятаючи про це, ми завжди можемо знайти підхід до підлітків, які перебувають у процесі навчання.

Оскільки процес формування мотивації (спонукання) пов'язаний з використанням низки особистісних утворень, які поступово формуються в міру дорослішання людини, зрозуміло, що на кожному віковому етапі існують певні особливості мотивації та мотиваційних структур. Процес формування мотивації можна охарактеризувати рисами особистості, які роблять його особистісним. Важливо відзначити, що для підлітків характерним є передбачення наслідків міркувань і рішень, що свідчить про значно повніше усвідомлення процесу формування мотивів і структури мотивів, глибше залучення блоку "внутрішнього фільтра" до формування мотивів. Це зменшує імпульсивність поведінки та вчинків підлітків, особливо старшого віку.

Наявність у підлітків ідеалів, самооцінки, засвоєння норм і правил соціальної поведінки свідчить про те, що їхня особистість значно розвинулася, сформувався "внутрішній план", який є важливим чинником мотивації та організації власної поведінки. Однак цей "внутрішній план" ще не організований у цілісну систему, недостатньо узагальнений і не є стабільним. Тому існуючі ідеали не є конкретними і часто змінюються (сьогодні підлітку подобається один герой, якого він хоче наслідувати, а завтра - інший). Те, чого підлітки хочуть для себе, завжди потребує підтримки з боку інших. Таким чином, різні мотивації стають нестійкими, а поведінка - більш різноманітною. Крім того, для цієї вікової групи характерна невідповідність між цілями і можливостями, що свідчить про те, що вони часто переоцінюють свої прагнення і не можуть реалізувати свої плани.

3. Проведено аналіз та підібрано психодіагностичні методики, для виявлення рівнів мотивації за різними напрямками, а саме методики: 1. Опитувальник «Потреба у досягненні» Ю.М. Орлова; 2. Опитувальник аффіліації А. Мехрабіана; 3. Методика діагностики самооцінки мотивації схвалення (Шкала брехні) Д. Марлоу та Д. Крауна; 4. Методика діагностики ступеня задоволення основних потреб (метод парних порівнянь В.В. Скворцова). Порівнюючи данні отриманих після проведення чотирьох методик, можна зазначити, що у підлітків середні показники мотивації за різними напрямками.

4. За результати констатувального есперименту розроблено практичні рекомендації у вигляді програми тренінгу для розвитку мотиваційної сфери підлітків. Завданнями були: формування адекватну самооцінку і впевнену поведінку; формування мотивацію до успіху; навчитися способам емоційної саморегуляції (зниження напруги, хвилювання, нервозності).

Отже, всі поставлені завдання виконано, мета – досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альохіна Н. В. Дослідження мотивації навчання у вищому навчальному закладі / Н. В. Альохіна // Проблеми загальної та педагогічної психології : 41 збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. XII. – Ч. 6. – К., 2010. – С. 7–14
2. Арапов О.С., Левчук О.В. Структура систем мотивації та мотиви діяльності людини. // Проблеми гуманізму і освіти: Зб. матеріалів наук.-метод. конф., м. Вінниця, 21-22 трав. 2002 р.: В 2 т. – Вінниця, 2002. – Т. 1. – С. 158-162.
3. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика особистості/ Л.Ф. Бурлачук. – К.: Київ.1989, - 485 с
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання / Бех І.Д. – К.: ІЗМН, 1998.- 204с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
6. Вірна Ж. П. Життєво-стильова концепція особистості: професійна методологія і практика / Жанна Вірна // Професійна психологія: методологія, методи і практика : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ж. П. Вірної. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 5–24.
7. Гринько О. В. Психологічні проблеми самооцінки особистості / В. О. Гринько. – К. : ВТФ «Перун», 1979. – 344 с.
8. Занюк С.С. Психологія мотивації: Навч. посібник / Занюк С.С. - К.: Либідь, 2002. – 304 с.

9. Климчук В.О. Психологічні детермінанти розвитку внутрішньої мотивації студентів у навчальній діяльності, автореф. дис. канд. наук спец.: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – К., 2004. – 20 с.
10. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
11. Киричук О.І. Виховання в учнів інтересу до навчання. – К.: Знання, 1986. – 48 с.
12. Кондратенко Л. О., Манилова Л. М., Чекстере О. Ю. Нові аспекти підліткового суїциду. Conference Proceedings of the 6th International Scientific Conference Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development (April 20–23, 2017, Opole, Poland). The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. – P. 191–192.
13. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с
14. Колишко Р., Лазоренко О. Якою має бути політика навчання дорослих в Україні? : аналітичний звіт / Українська сторона Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС за сприяння Європейського Союзу і Міжнародного фонду «Відродження» у рамках проекту «Громадська синергія». – Київ, 2018. – 52 с.
15. Корень Т. О. «Професійний розвиток особистості: категоріальне визначення». Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України; С. Д. Максименка, Ред. Миколаїв, Україна: Ілон, Т. 7. Вип. 17. – 2008. – С. 86–89.
16. Кузікова С. Б. Технології оптимізації становлення суб'єкта саморозвитку в системі фахової підготовки студенті-психологів / С. Б.Кузікова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук.

праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. XIV. – Ч. 1. – К., 2012. – С. 164–171.

17. Кудріна Т.С. Психологія мотивації: теорія та експеримент : Навчальний посібник / Т.С. Кудріна – К.: КНУТШ, 2006. – 214 с.

18. Кудріна Т. С. Діяльність, поведінка особистості: потребнісно-мотиваційна підсистема / Т. С. Кудріна // Психологія / за ред. Ю. Л. Трофімова. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Либідь, 2001. – С. 384–406.

19. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : наукова монографія / С. Д. Максименко. – К. : ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

20. Максименко С.Д. Психологія особистості: [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Максименко С.Д. - К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.

21. Маркова А.К. Формування мотивації учіння у шкільному віці: Посібник для вчителів. – К.: Освіта, 1983 – 96 с.

22. Марценюк М.О. Особливості переживання криз і методи надання психологічної допомоги дітям у кризових ситуаціях ракурс / М.О. Марценюк // Проблеми сучасної психології. – 2015. – № 30. – С. 381 – 397.

23. Мельніченко С. А. Проблема вивчення мотивації у сучасній психологічній теорії / С. А. Мельніченко // Педагогічний процес: теорія і практика. – К., 2012. – № 4. – С. 174–184.

24. Мухіна В. С. Вікова психологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. С. Мухіна. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 432 с.

25. Музика О.О. Мотивація творчої активності технічно обдарованих підлітків: автореф. Дис. Канд. психол. наук: 19.00.07/ О.О. Музика; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН Укаріни. – К., 2001. – С. 23. Основи

психології / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 1996. – 632 с.

26. Основи психології / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 1996. – 632 с.

27. Прищеп С.М. Життєві цінності у дітей підліткового віку: сутність та особливості // Інноваційна педагогіка. – 2019. – Вип.12. – Т.1. – С. 162–165.

28. Подшивайлов Ф. М. Теоретико-методологічні засади визначення поняття мотиваційної сфери особистості / Ф. М. Подшивайлов // Освіта та розвиток обдарованої особистості. - 2015. – № 10. – С. 19-23.

29. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, 170 П.А. Гончарук та ін. / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 1999. – 558 с.

30. Психодіагностика. Навчальний посібник для студентів соціологів / уклад. Ю.В. Кушнір; відпов. ред. В. П. Кушнір. – Донецьк: КиЦ, 2012. – 346 с.

31. Проколієнко Л.М., Балл Г.О. Проблема співвідношення навчання, виховання і психічного розвитку в науковій спадщині Г.С.Костюка // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – К., 1985. – Вип. 25. – С. 36-47.

32. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.

33. Психологічний сучасний тлумачний словник. — Х.: Прапор, 2007. – 640 с.

34. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості: монографія / АПН України; Інститут психології ім. Г.С.Костюка. Лабораторія психології творчості / Валентин Олексійович Моляко (наук. кер. авт. кол.). — К. : Педагогічна думка, 2008. — 207 с.

35. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодернової соціальності : монографія / Т. М. Титаренко,

О. М. Кочубейник, К. О. Черемних Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2014. – 206 с

36. Психологічний словник / авт.-уклад.: В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. – К. : Наук. світ, 2007. – 274 с.

37. Пугачов Д. Л. Психологічні особливості формування образу «Я» комп'ютерно-залежними молодшими підлітками : автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія». К., 2020. 21 с.

38. Пушкар В. А. Інтеграція Я образів у цілісну систему та корекція самостановлення дітей засобами психокорекційної роботи / В. А. Пушкар. – К. : Освіта, 1998. – 318 с.

39. Розіна І. В. Психологічні особливості розвитку креативних форм мислення в підлітковому віці: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Південноукраїнський національний педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. — О., 2009. — 21 с.

40. Роменець В. А. Психологія творчості: [Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / В. А. Роменець — 3-є вид. — К. : Либідь, 2004. — 287с.

41. Савчин М. В. Вікова психологія / Савчин, М. В. Василенко Л.П. – К. «Академвидав», 2005 – 360 с.

42. Савчин М.В. Відповідальність: Смисловий принцип мотиваційної регуляції поведінки особистості // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 10-18.

43. Стратегії творчої діяльності. Школа В.О. Моляко / [за заг. Ред. Валентина Олексійовича Моляко] – К.: Освіта України, 2008. – 702 с.

44. Столяренко О.Б. Психологія особистості/ О.Б.Столяренко. - К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.

45. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Воляннюк, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

46. Туріщева Л.В. Вікові аспекти виховання школяра. // Виховна робота в школі, 2006.–№ 8. – С.36-41.

47. Чабанюк Н. І. Основні детермінанти розвитку мотивації / Н. І. Чабанюк // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. XII. – Ч. 6. – К., 2020. – С. 376–384.

48. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.

49. Вправи на розвиток мотиваційної сфери [Електронний ресурс - режим доступу: <https://urok-ua.com/treninh-formuvannya-motyvatsiji-donavchalnoji-diyalnosti/>].

50. Вправа «позитивні думки» [Електронний ресурс - режим доступу: <https://kerchtt.ru/uk/uprazhneniya-povyshayushchie-samoocenku-zanyatiya-povvysheniyu-samoocenki/>].

51. Вправа «щотижневий звіт» [Електронний ресурс - режим доступу: <https://superfamily.in.ua/rekomendaci%D1%97-shhodo-formuvannya-adekvatno%D1%97-samoocinki-u-pidlitkiv/>].

52. Вправа «Нобелівська премія» [Електронний ресурс - режим доступу: <https://studfile.net/preview/9278072/page:7/>]

53. Вправа «лінія життя» [Електронний ресурс – режим доступу: http://ni.biz.ua/6/6_12/6_129007_uprazhnenie-liniya-zhizni.html].

54. Вправи на підвищення мотивації [Електронний ресурс - режим доступу: http://ni.biz.ua/14/14_7/14_73452_zadaniya.html].

Стимульний матеріал за методикою «Потреба в досягненні»**Ю.М. Орлова**

1. Думаю, що успіх в житті залежить скоріше від випадку, ніж від розрахунку.
2. Якщо я втрачу улюблене заняття, життя для мене втратить сенс.
3. Для мене в будь-якій справі важливо його виконання, а не кінцевий результат.
4. Вважаю, що люди більше страждають від невдач на роботі, ніж від поганих взаємин з близькими.
5. На мою думку, більшість людей живе далекими цілями, а не близькими.
6. У житті у мене було більше успіхів, ніж невдач.
7. Емоційні люди мені подобаються більше, ніж діяльні.
8. Навіть у звичайній роботі я намагаюся удосконалити деякі її елементи.
9. Цілком зайнятий думками про успіх, я можу забути про запобіжні заходи.
10. Мої близькі вважають мене ледачою людиною.
11. Думаю, що в моїх невдачах винні скоріше обставини, ніж я сам.
12. Мої батьки занадто суворо контролюють мене.
13. Терпіння в мені більше, ніж здібностей.
14. Лінь, а не сумніви в успіху змушують мене занадто часто відмовлятися від своїх намірів.
15. Думаю, що я впевнена в собі людина.

Продовження Додатку А

16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси не на мою користь.
17. Я старанна людина.
18. Коли все йде гладко, моя енергія посилюється.
19. Якби я був журналістом, я писав би скоріше про оригінальні винаходи людей, ніж про події.
20. Мої близькі зазвичай не поділяють моїх планів.
21. Рівень моїх вимог до життя нижчий, ніж у моїх ровесників.
22. Мені здається, що наполегливості в мені більше, ніж здібностей.
23. Я міг би досягти більшого, звільнившись від поточних справ.

Тестовий матеріал за методикою «опитувальник афіліації»**А.Мехрабіана**Текст опитувача для оцінки прагнення до прийняття (шкала СП)

1. Я легко сходжуся з людьми.
2. Коли я засмучений, то віддаю перевагу скоріше бути на людях, ніж залишатися один.
3. Якби мені довелося вибрати, то я волів би, щоб мене вважали здібним і кмітливим, а не доброзичливим і товариським.
4. Я потребую близьких друзів менше, ніж більшість людей.
5. Я кажу людям про свої переживання скоріше часто й охоче, ніж роблю це рідко і лише в особливих випадках.
6. Від хорошого фільму я отримую більше задоволення, ніж від великої компанії.
7. Мені подобається заводити якомога більше друзів.
8. Я скоріше волів би провести свій відпочинок далеко від людей, ніж на жвавому курорті.
9. Я думаю, що більшість людей славу і шану цінують понад дружби.
10. Я волів би самотійну роботу колективною.
11. Зайва відвертість з друзями може зашкодити.
12. Коли я зустрічаю на вулиці знайомого, я швидше за намагаюся перекинутися з ним хоча б парою слів, ніж пройти, просто привітавшись.
13. Незалежність і свободу від уподобань я віддаю перевагу міцним дружнім зв'язкам.

Продовження Додатку Б

14. Я відвідую компанії і вечірки, тому що це хороший спосіб завести друзів.

15. Якщо мені потрібно прийняти важливе рішення, то я швидше пораджусь з друзями, ніж стану обмірковувати його один.

16. Я не довіряю занадто відкритого прояву дружніх почуттів.

17. У мене багато близьких друзів.

18. Коли я перебуваю з незнайомими людьми, мені зовсім не важливо, подобаюся я їм чи ні.

19. Індивідуальні ігри та розваги я віддаю перевагу груповим.

20. Відкриті емоційні люди приваблюють мене більше, ніж серйозні, зосереджені.

21. Я швидше прочитаю цікаву книгу або сходжу в кіно, ніж проведу час на вечірці.

22. Подорожуючи, я більше люблю спілкуватися з людьми, ніж просто насолоджуватися видами або одному відвідувати визначні пам'ятки.

23. Мені легше вирішити важку проблему, коли я обмірковую її один, ніж коли обговорюю її з іншими.

24. Я вважаю, що у важких життєвих ситуаціях потрібно розраховувати тільки на свої сили, ніж сподіватися на допомогу друзів.

25. Навіть у колективі мені важко повністю відволіктися від турбот і термінових справ.

26. Опинившись в новому місці, я швидко здобуваю широке коло знайомих.

Продовження Додатку Б

27. Вечір, проведений за улюбленим заняттям, приваблює мене більше, ніж жвава вечірка.

28. Я уникаю занадто близьких відносин з людьми, щоб не втратити особисту свободу.

29. Коли у мене поганий настрій, я намагаюся не показувати своїх почуттів, ніж намагаюся з ким - небудь поділитися.

30. Я люблю бувати в суспільстві і завжди радий провести час у веселій компанії.

Текст опитувача для оцінки страху відкидання (шкала СО)

1. Я соромлюся іти в малознайоме суспільство.
2. Якщо вечірка мені не подобається, я все одно не йду першим.
3. Мене б дуже зачепило, якби мій близький друг став би суперечити мені при сторонніх людях.
4. Я намагаюся менше спілкуватися з людьми критичного складу.
5. Зазвичай я легко спілкуюся з незнайомими людьми.
6. Я не відмовлюся піти в гості з - за того, що там будуть люди, які мене не люблять.
7. Коли два моїх друга сперечаються, я вважаю за краще не втручатися в їх суперечку, навіть якщо з ким - то з них не згоден.
8. Якщо я попрошу кого - то піти зі мною, а він мені відмовить, то я не наважуся попросити його знову.
9. Я обережний у висловлюванні своєї думки, поки добре не впізнаю людини.

Продовження Додатку Б

10. Якщо під час розмови я чого - то не зрозумів, то краще я це пропущу, ніж перерву говорить і попрошу повторити.
11. Я відкрито критикую людей і очікую від них того ж.
12. Мені важко говорити людям "ні".
13. Я все ж можу отримати задоволення від вечірки, навіть якщо бачу, що одягнений не по випадку.
14. Я болісно сприймаю критику на свою адресу.
15. Якщо я не подобаюся комусь - то, то намагаюся уникати цієї людини.
16. Я не соромлюся звертатися до людей за допомогою.
17. Я рідко суперечу людям через побоювання їх зачепити.
18. Мені часто здається, що незнайомі люди дивляться на мене критично.
19. Всякий раз, коли я йду в незнайоме товариство, я вважаю за краще брати з собою друга.
20. Я часто говорю те, що думаю, навіть якщо це неприємно співрозмовнику.
21. Я легко освоююся в новому колективі.
22. Часом я впевнений, що нікому не потрібен.
23. Я довго переживаю, якщо стороння людина невіжливо висловився на мою адресу.
24. Я ніколи не відчуваю себе самотнім у компанії.
25. Мене дуже легко зачепити, навіть якщо це непомітно з боку.
26. Після зустрічі з новою людиною мене зазвичай мало хвилює, чи правильно я поведився.

Продовження Додатку Б

27. Коли я повинен за чим - або звернутися до офіційної особи, я майже завжди чекаю, що мені відмовлять.

28. Коли потрібно попросити продавця показати вподобану мені річ, я відчуваю себе невпевнено.

29. Якщо я незадоволений тим, як поводить ся мій знайомий, я зазвичай прямо вказую йому на це.

30. Якщо в транспорті я сиджу, мені здається, що люди дивляться на мене з докором.

31. Опинившись в незнайомій компанії, я швидше за активно включаюся в бесіду, ніж залишаюся осторонь.

32. Я соромлюся просити, щоб повернули мою книгу або яку - то іншу річ, зайняту у мене на час.

**Текст опитувальника методики діагностики самооцінки мотивації
схвалення (Шкала брехні) Д.Марлоу та Д.Крауна**

1. Я уважно читаю кожну книгу, перш ніж повернути її в бібліотеку.
2. Я не відчуваю коливань, коли кому-небудь потрібно допомогти в біді.
3. Я завжди уважно стежу за тим, як я одягнений.
4. Вдома я веду себе за столом так само, як в їдальні.
5. Я ніколи ні до кого не відчував антипатії.
6. Був випадок, коли я кинув щось робити, бо не був впевнений в своїх силах.
7. Іноді я люблю позлословити про відсутніх.
8. Я завжди уважно слухаю співрозмовника, хто б він не був.
9. Був випадок, коли я придумав "вагому" причину, щоб виправдатися.
10. Траплялося, я користувався помилкою людини.
11. Я завжди охоче визнаю свої помилки.
12. Іноді, замість того щоб пробачити людину, я намагаюся відплатити йому тим же.
13. Були випадки, коли я наполягав на тому, щоб робили по-моєму.
14. У мене не виникає внутрішнього протесту, коли мене просять надати послугу.
15. У мене ніколи не виникає досади, коли висловлюють думку, протилежне моєму.
16. Перед тривалою поїздкою я завжди ретельно продумую, що взяти з собою.
17. Були випадки, коли я заздрив удачі інших.
18. Іноді мене дратують люди, які звертаються до мене з проханням.
19. Коли у людей неприємності, я іноді думаю, що вони отримали по заслугах.
20. Я ніколи з посмішкою не говорив неприємних речей.

Стимульний матеріал за методикою «діагностика ступеня задоволеності основних потреб» (метод парних порівнянь В.В. Скворцова)

1. Домогтися визнання та поваги.
2. Мати теплі стосунки з людьми.
3. Забезпечити собі майбутнє.
4. Заробляти на життя.
5. Мати добрих співрозмовників.
6. Зміцнити своє становище.
7. Розвивати свої сили та здібності.
8. Забезпечити собі матеріальний затишок.
9. Підвищувати рівень майстерності та компетентності.
10. Уникати неприємностей.
11. Прагнути нового і незвіданого.
12. Забезпечити собі становище впливу.
13. Купувати добрі речі.
14. Займатися справою, яка потребує повної віддачі.
15. Бути зрозумілими іншими.